

**Дагъыстанлы
къатын 3/2019**

ДЕНЬ ЗАЩИТЫ ДЕТЕЙ

Хадиджа Исмаилова.
Фото Рамии Багавовой.

Чюпюрек ва бор булан...

Мени тезден берли кыйнайган масъаланы айланасында лакъыр этме сюемен. Магъа шо янашывума байлавлу танкъытлы «окълар» атылажагъын да алданокъ билемен. Буса да, гелигиз, гезикли керен ачыкъдан билим беривню гъакъында ой къуруп къарайыкъ...

Бир гюнлер торайымны дневнигин ачып къарайман. Бир зат да ёкъ, тап-таза бетлер. Не кыйматланы, не муаллимлени ёравларын гёрмеймен. Шондан сонг таньшла-рыма озлени яшлары охуйгъан школарда дневниклени юрютеми деп сорама башладым. Бирлеринде юрюте, тек кёбюсюнде бизин школадагъы йимик гъал. Гъали журналны кисе телефонну камерасына чыгъарып, вацапдан таба гъар тюрлю гюплеге йибермеге уйренгенлер. Компьютерден пайдаланып озге къайдаланы да эркин кюйде къоллайлар. Муна шону булан байлавлу озюмню бир тюрлю пикруларымны аян этме сюемен.

Бары да ерлерде Интернет жанлы билим беривню оьлтюрюп бара тура деп эшитебиз. Интернетни багъанасы булан билим берив тармакъдагъы, сайки, яхшы якъгъа багъып этилеген алышынывлар гъакъыкъатда бузукъ натижалар берип токътай.

Бизин республиканы шартларында электрон дневник деген не затдыр? Шо къайданы бары да шагъарларыбызда ва юрларыбызда къоллама боламы? Мени гысабымда болмай! Мен сизге герти гъалны суратлама сюемен: охувчу муаллимни алдында берилген соравгъа жавап къайтара. Шо жавапгъа гёре огъар кыймат салына. Демек, электрон къайданы гъакъында айта буса къ, муаллимни алдында ишлеп турагъан ноутбук болма герек. Уьстевоне, вай-фай ишлеме тарыкъ. Яхшы, шо мюгълетде ярыкълар тайып къалса, муаллим не этежек? Мен шолай дагъы да хыйлы соравланы берме болар эдим.

Бугюнлерде ата-ана алдагъы совет девюрлерде йимик, гъар гюн яшыны дарслагъа юрюйгенини, нечик охуйгъаныны гъакъында маълумат алма болмай. Нечакъы англама къарасам да, англамайман. Неге биз йыллар булан сынала гелген билим берив къайдаланы инкар этебиз. Башгъа пачалыкълар буса уьлгю алалар. Янгыз янгылыкъ болсун деп этилеми? Гъар гелген янгы ёлбашчы оз ёлун тизме къарай. Шо дурус тюгюл.

Гъалиги заманда озлени яшав-турушуна да къарамай, бары да ата-аналар дегенлей, репетиторланы кёмегинден пайдаланагъанын биз барыбыз да билебиз. Репетиторлар аслу гъалда кимлер десе гиз, шо яшлагъа дарс береген муаллимлер. Мен муаллимлени танкъыт этмеймен, оланы гъалиги алапалары булан ожакъ сакълама бажарылмайгъанын ким билмей?!

Билим беривге жавап береген пачалыкъ къурумлар буса, шо аслу масъаланы чечегенни орнунда гюн сайын янгы ва янгы талаплар, къайдалар булан арагъа чыгъа. Шолар тешилген дорбадан йимик, бир бошамай агъылып геле. Гъатта гъали яшлагъа школагъа бармай билимлени Интернетден таба алма да ярай дейлер. Муаллим янгыз билим береген адам тюгюл экенин ким билмей? Олар инг башлап озсюп гелеген наслуну – тарбиялавчулары ва насигъатчылары. Мени яш заманларымда муаллимни бек уллу абуру бар эди, ону сёзю ата-ананы сёзюнден де алда болуп токътай эди.

Магъа яшавумда насип иржайгъан десем де ярай. Мени бек тизив муаллимлерим бар эди. Мен бугюн де оланы ярыкъ келпетлерин унутмайман. Биз компьютерлер, гажетлер ёкъ деп бир де кыйналмай эдик. Акъ бор ва клас тахтадагъы язывланы сибирип тайдырагъан чюпюрек булан оьр билимлер ала эдик.

Наида КЕРИМОВА

НОМЕРДЕ БАР:

ТЕАТРНЫ ЮРТЛАГЪА ЭТГЕН САПАРЛАРЫНДАН...

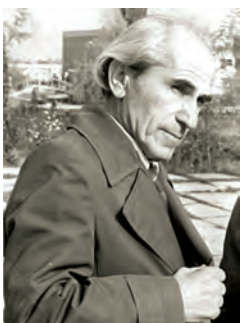
Спектаклни юрюшюнде кызыны ролюн ойнайгъан Асма-Ханымны ямучугъа да чырмап къачырлар. Бу заман къаравчуланы бирлери кюлейлер, биревлери буса ачувланып тишлерин кыжырата. 6

АЛМАНЫ ЭКИ ГЕСЕГИ ЙИМИК...

Уйдегилерине Акъайныгъакъында хабарлай туруп: «Огъар чы илмугъа тувра ёл гёрсетилген», – дей. Балики, шо заман Жума да улангъа тергев берме башлагъандыр. Тек Жума уйленмеге, озюню ожагъын къурма алгъасамай эди. 26

МЕГЕБЛИ БУЛАЧ

Булач Гъажиев... Ону зор гъаракаты булан Дагъыстанны нече-нече эревуллерини атлары, келпетлери, гёрмекли агъвалатлагъа, озтёрече маданиятына байлавлу бай маълуматлар сакълангъан. 13

ЗЕНГ

Башлап шо мени ачувландыра эди ва ойларымда сенден не этип буса да къутулма къарай эдим. Тек ахырда мен озюм сени гъар ерде: вокзалларда, аэропортларда, орамларда ахтарагъанымны, сен мени яшавумну инг де уллу сагъынчы болгъанынгни англадым. 34

МАКЪАМГЪА ВА СИЗГЕ СЮЮВ БУЛАН.

ИРИНА НАХТИГАЛЬ

Дагъыстан пачалыкъ филармония бу йыл 75 йыллыгъын белгилей. Макътавлу тархны алдында биз ону чебер ёлбашчысы, ДР-ни инчесаниятыны ат къазангъан чалышывчусу Ирина Нахтигаль булан лакъыр этебиз.

Сёз ёругъуна айтгъанда, Ирина Германовна ва ону коллективи янгыз филармонияны юбилейин белгилеп къоймай, ол бу яратывчу идарагъа башчылыкъ этегени 20 йыл бите.

–Ирина Германовна, бугюнгю филармония озюню алдына салынагъан талаплагъа жавап береми?

–Кёплени филармония янгыз концертлер, пьесалар ва гъар тюрлю выставкалар оьтгеренген ери деп эсине геле. Гъакъыкъатда, биз жамиятны арасында профессионал музыканы генг ягъанларданбыз. Гъалиги тынглавчулагъа янгыз накъыра, зурнай ва той кюйлер тарыкъ деп ойлашагъанлар янгылыш бола. Инанмайгъанлар бизин концертлерибизни бирисине сама гелип къарасын. Филармонияны

сагънасына аты дюньягъа белгили музыкантлар, йыравлар чыгъа десем бир де къопдурув болмас.

Озокъда, филармонияны бинасыны бугюнгю гъалы барыбызны да ичибизнибушдура. XIX асруда къурулгъан, сигърулу акустикасы булангъы бина оьтген заманланы ичинде нени де гёрдю бугъай. Инкъылапны девюрлеринде ат аранлагъа да айланды, ичинде устаханалар да ерлешдирилди, складлар да болду...

–Филармонияны бинасыны гележек къысматы гъакъында юз тюрлю хабарлар юрюле. Бузуп

тайдырып, шону орнунда башгъа зат сама къурма суюмейми?

–Филармонияны бинасын бар кююнде сакълап боларбыз деп бек умут этемен. Ярашдырыв ишлени оьтгермесе, бир де ярамай. Ичине гирме къоркъасан. Такъта пурхалары гъар мюгълетде бузулуп ерге тюшме бола. Артистлер ва къаравчулар учун тарыкъ гримёркалар, гардероблар ёкъ. Мен билсем, артдагы гезик бинада ярашдырыв ишлер 40 йыллар альякъда этилген эди.

Дагъыстанны маданият министри З. Бутаева филармонияны янгыртывну масъаласын янгыз республиканы гючю булан чечме бажарылмайгъанын англай буса да, шону тергевюнден тайдырмай, бир тюрлю ёллар тапма къарай.

Озокъда, бина оьзюню алдагы тарихи гёрюнюшюн сакълагъанны бек сюер эдик.

–Гъали къайда орунлашгъансыз?

–Яйлыкъ филармонияны административ бинасында ерлешгенбиз. Чакъны исси заманларында концертлер шонда оьтгериле. Ондан къайры, Къумукъ театрны сагънасында ойнайбыз ва шу имканлыкъдан пайдаланып, оланы башчыларына гъакъ юрекден баракамны билдирмеге сюемен. Театрда тавушну ютагъан йымышакъ креслолар ерлешдирилгенине де къарамай, биз о залгъа уйренип битгенбиз.

–Сиз филармонияны башчысы этилип белгиленгенли арадан 20 йыл оьтдю. О заманланы эсге алсакъ, филармония не гъалда эди?

–90-нчы йылланы ахырларында республикада шу деп айтар йимик, эсгерердей музыкалы агъвалатлар сийрек бола эди. 99-нчу йыл башгъа агъвалатлагъа байлавлу бизин яхшы эсибизде къалгъан. Халкъара бандит уьюрлерден уьст болдукъ, Ватаныбызны тозулма, бузулма къоймай сакълап бажардыкъ. Шондан сонг маданиятгъа бакъгъан якъдагы тергев де бюс-бютюнлей алышынма, артма башлады.

–Сизин макъамланы дюньясындагы биринчи абатларыгъыз нечик башланды?

–Каспийскидеги музыка школаны битдирген сонг, Г. Гъасановну атындагы Дагъыстан музыка училищеде охудум. Артда Санкт-Петербургдагы консерваторияны композиторланы гъазирлейген бёлюгюн тамамлап, Дагъыстангъа къайтдым. 1979-нчу йыл болгъунча, оьзюм охугъан училищеде музыкадан дарслар юрютюп турдум. 1985-нчи йылда буса Дагъыстан пачалыкъ филармониягъа лектор-музыковед болуп ишлемеге чакъырдылар.

Мен танглагъан касбумну бек ушата эдим, буса да концерт къурумда ишлежекмен ва сагънадан лекциялар охужакъман деп бир де эсеме гелмей эди. О йылларда филармонияда гъар айда 15 концерт оьтгериле эди.

–**Эсли чагъындагылар класика музыкагъа тынглама гелегенине мен тамаша болмайман. Тек**

охувчу яшланы, студентлени лекцияларыгъыз булан нечик тергевюн тартасыз?

–Шо бизин–аслу борчубуз. Осьюп гелеген наслуну оьр даражалы макъамлагъа къуршамакъ, шо музыканы англама уйретмек, гиччиден тутуп яшларда оьр, гётеринки гъислер тувдурмакъ бизин ишибизни аслу маънасы болуп токътай. Мен охуйгъан лекциялар да шо якъдан аз-кёп буса да бир къошум болуп токътайдыр деп ойлашаман.

–Гъали филармонияда не йимик коллективлер ишлей?

–Бизде Россияны ат къазангъан артисткасы Зарифа Абдуллаеваны башчылыгы булан оркестр, музыкалы лекторий, «Макъам» деген милли музыка алатланы коллективи, этно-жаз, «Эридан», «Жислам» ансамбллер, «Адемос» деген балет, камера оркестр ва гъалиги эстрада йырланы йыравлары ишлей.

–Сиз хыйлы проектлени яшавгъа чыгъарып турасыз. Ерли ва тышдан гелген артистлер булан иш гёресиз. Къайсыларын айрыча эсгерер эдигиз?

–Шолай проектлени арасындан мен инг алдын «Бизин умутларыбыз» деген яш йыравланы фести-

валын эсгерер эдим. Шо фестивалны биз 2000-нчи йылдан тутуп юрютебиз, яш пагьмулагъа сагънада оркестр булан йырмама имканлыкъ беребиз.

Оьтген йылланы ичинде кеп яшлар фестивалда уьстюнлюк къазанып, Москвадагъы, Петербургдагъы, Саратовдагъы, Ростовдагъы, Аштархандагъы ва тыш пачалыкълардагъы музыка оьр охув ожакълагъа тюшгенлер.

Шо бизин «Россияны консерваторияларыны студентлери Дагъыстан филармонияны сагънасында» деген янгы проектни арагъа чыгъармагъа талпындырды. Концертлер бек тизив оьтдо. Жагъил дагъыстанлылар мунда бир-бирин танып, ансамбллер къурдулар. Оланы бугюн де Магъачкъалада, Россияны оьзге шагъарларында заллар толуп халкъ уллу иштагълыкъ булан къабул этелер.

2008-нчи йылда «Порт-Петровск ассамблеялары» деген бирдагъы бир уллу халкъара проектни башладыкъ. Сонг «Дагестанские фанфары» деген духовой оркестрланы фестивалы тувду.

Кеп йылланы узагъында биз етим ва сакъат яшлар учун рагъмулу концертлер оьтгеребиз. Шону булан бирге бизде «Яшлагъа къолунгуну узат» деген билим берив проект де юрюле. Гъар жума бизин музыкантлар яшлар булан дарслар юрюте. Шону Президентни грантыны акъча маяларына юрютебиз.

–Сизге филармонияны башчысы гъисапда яратывчулукъ ишден къайры, харжны, акъча маяланы уьстюнде де даим ойлашып турма тюшедир. Къайсы масъала сизин учун артыкъ агъамиятлыдыр?

–Озокъда, шо эки де масъала бир-бири булан арив къыйышып, чатырашып, чечилип геле болгъан буса чы не бар эди. Буса да, инг алдын мени учун ишни яратывчулукъ яны агъамиятлы. Финансланы айтсакъ, биз концерт багъаланы кекге чююп болмайбыз, бизин къаравчуларыбызны имканлыкъларын англайбыз. Яшлар учун билетлени багъасы–100 манат, уллулар учун 200-ден 500 манатгъа ерли.

–Бир нече концертлеге юрюме имканлыкъ береген абонемент къайданы къолламаймысыз?

–Эгер де, сен сав йылгъа концерт план къуруп бола бусанг, абонемент къайданы къоллама ярай. Биз шону да этип болар эдик. Тек къаравчулар алданокъ токъашдырылгъан гюнлеге гере даим гелип болар дегенге шеклик тувулуна.

–Бир-эки сёз булан айтгъанда, филармониягъа гелегенлер аслу гъалда кимлердир?

–Алда тынглавчулар гъар артистни концерт программасына артыкъ тергев бере эди. Бугюн ол Бахны ойнай буса, тангла Бетховенни яда Шопенни ойнама бола. Артдагъы йылларда академик концертлени къабул этив алышынгъан буса да, мен бизин залгъа гелегенлени сюемен ва баракалламны билдиремен. Гъар концерт–янгы дюнья, янгы ойлар ва гъислер. Насипге класика музыкагъа тынглама сюегенлени санаву йыл сайын арта. Шону концертлени вакътинде филармонияны толгъан залы да гертилей.

–Тышдан гелеген музыкантлар, йыравлар бизин къаравчуланы нечик къабул эте?

–Дагъыстангъа Россияны оьзге регионларындан гелегенлер биздеги академик музыкагъа янашагъан кююне къарап тамаша болалар. Олар бизин булан бир болуп аралыкъларын дагъы да узатма сюелер. Мисал учун, къаравчуларыбыз скрипач ва дирижёр Юрий Медяникни, Владислав Вальсны, Олег Полянскийни, Марио-Али Дюранд-Сутуевни яхшы таныйлар. Олар республикабызда къонакълыкъда кеп бола.

– Немис тилде нахтигаль деген сёз бюлбюл деп гечюрюле. Шо да къарагъанда, негъакъ тюгюлдюр?

–Нахтигаль деген фамилия магъа атамдан къалгъан. Ону ата-бабалары Германиядан чыкъгъан. Анам буса орус. Шюкюр Яратгъаныбызгъа, олгъали де сав, бу йыл огъар 90 йыл бите. Мени оьзюмню де эки къызым ва уьч торунум бар.

Эрим Владимир Ротте гечингенли арадан 7 йыл оьтдо. Биз ону булан филармонияда таныш болдукъ ва бир-бирибизни сююп къошулдукъ.

Володяны республиканы музыка маданиятына ва филармонияны ишине этген къошумун багъалама да къыйын. Ону яхшлыгъындан бизин филармония 90-нчы йылларда ябылмай къалды. Ол администратор ва дизайнер болуп ишлей эди. Афишаланы онгара эди.

Мени къысматым, мени яшавум янгыз иш булан битип къалмай. Мени ана, уллана гъисапда оьзюмню насипли адамгъа гъисаплама толу ихтиярым бар. Музыка буса шо агълю яшавума янгы ренклер къоша. Шо саялы, мен гъар оьзюмню сагънадагъы сёйлевюмню: «**Макъамгъа ва сизге сююв булан Ирина Нахтигаль**»,– деген сёзлер булан битдиремен.

ВИОЛЕТТА РАТЕНКОВА

РАГЪМУЛУ ИШЛЕРИ БУЛАН ЭСДЕ КЪАЛА

Бугюнлерде тизив къатын, ана, белгили пачалыкъ ва жамият чалышывчу, бизин журнал оьсюню гъакъында кѣп язгъан Перзият Багъандова юбилейин белгилей.

Олне къуллукъларда ишлесе де, даим оьр бажарывлугъун, жавалылыгъын, гъаракатчылыгъын, гъайлы янашывун гѣрсете гелген.

Кѣп йыллар Перзият Багъандова Дагъыстанны социал

якъдан оьсювюню министерлигине башчылыкъ этди. Ону шо къуллукъгъа геливю булан республиканы ватандашларын социал якъдан таъмин этивде янгы девюр башлангъанын айрыча эсгерме сюебиз. Тарчыкълыкъгъа тарыгъан агълюлени, эсли чагъындагъы адамланы масъалаларын чечмек учун, гъар районда ва шагъарда хас идаралар ачылгъан эди. П.Багъандованы сиптечилиги булан республикада биринчилей ватандашланы социал якъдан якълайгъан центр иш гѣрме башлагъан.

Гъар инсан адамланы эсинде инг алдын рагъмулу ишлери булан къала. Айрокъда, шо рагъмулукъ яшавунда бир тюрлю къыйынлыкъгъа тюшгенлеге, етим яшлагъа, сакъатлагъа кѣмек этивге бакъдырылгъан буса.

Перзият Къурбановнаны танийгъанланы арасында огъар гъакъ юрекден баракалла билдирмейгенлени тапма къыйын. Ол чагъына да къарамай, гъали де янгы ва янгы ойлар, таклифлер булан арагъа чыгъа ва шоланы яшавгъа чыгъарма алгъасай.

Перзият Къурбановна аслу гъалда пачалыкъ ва жамият чалышывчу гъисапда белгили буса да, ол ким де сукъланардай уьлгюлю ва гъайлы ана да дюр. Бир де аямай яшларына, торайларына, дос-къардашына юрегини иссилегин бере.

Гъюрметли Перзият Къурбановна! Тувгъан гюнюгюз булан гъакъ юрекден къутлайбыз! Инг башлап сизге къатты савлукъ ва узакъ оьмюр ѳрайбыз! Сизде бар сыйлы хасиятлар гележекде де тавлар элинде парахатлыкъны болдурувгъа, республиканы чечкленивюне къуллукъ этер деп инанабыз.

«Дагъыстанлы къатын» деген журналны коллективи

ТЕАТРНЫ ЮРТЛАГЪА ЭТГЕН САПАРЛАРЫНДАН...

Тавлар элинде биринчилерден болуп амалгъа гелген Къумукъ театр къурулгъанындан берли, оюзюню айланасына оызге миллетлени пагъмулу вакиллерин де къуршап гелген. Оланы бири-си, Лак районну Хури деген юртунда тувгъан, Дагъыстанны халкъ артисти Шагъмардан Гъасан-Гъюсенович Абдуллаев театрда 30 йылгъа ювукъ ишлеген. Ону къумукъланы тилин, адат-мердешлерин, йырларын ва бийивлерин билеген кююне гъалиги къумукълар сукъланар эди. Ол театрны чалышывуна байлавлу хыйлы эсге алывлар къоюп гетген. Бугюн биз охувчуларыбызны шоланы бир нечеси булан таныш этмеге сюебиз. Эсге алывлардагъы агъвалатлар гетген асруну 20-30-нчу йылларында болгъан.

(Къысгъартылып бериле)

«СЕН БИЗИН БИЯБУР ЭТДИНГ!»

Бу гече «Къан учун оьч алыв» деген пьеса Асма-Ханым Парзуллаеваны ата юрту Ашилтада ойнала. Спектаклни юрюшюнде къызыны ролюн ойнайгъан Асма-Ханымны ямучугъа да чырмап къачыралар. Бу заман къаравчуланы бирлери кюлейлер, биревлери буса ачувланып тишлерин къыжырата. «Алагъасул наалат батаяв!» сайки, «Алагъны налаты болгъур!»— деп туруп гетди бир къатын.

Спектакль битген сонг Асма-Ханым оюзюню къардашы Къади булан уйге къайта. О гече онда хыйлы къардашлар жыйыла ва Асма-Ханымгъа урушалар.

—Ярайгъан затмы? Аллагъсыз! Бугюнден сонг сен бизге къардаш тюгюлсен!—деп сёзюню башлады уллусув къатын Меседу, къызыны ягъгына къапас да уруп.

—Сен шагъарда охуйгъан, гъакъыллы къыз болурсан деп сююне эдик. Сен буса бизин биябур этдинг!—дей Гъажимагъаммат.

—Не болгъан, амай? Неге магъа урушасыз?—деп сорады Асма-Ханым.

—Не болгъан, не болгъан? Жагъаннем болгъан сагъа! Больгъон! (донгуз) Шонча халкъны алдында, тавлу къызыны, бизин аявлу ва гъюрметли Абдулмажитни къызы, сени, ямучугъа чырмап къачыралар! Бу бизге уллу хорлукъ! Мен тангала сени анангны янына Шурагъа баражакъман!—деп сёзюню битдирди Гъажимагъаммат.

Асма-Ханым уйню бир мююшюнде эретуруп йылай.

—Гъы, таманыгъыз энни,—деп авазын чыгъарды Къади. —Мунда ону

айыпламагъа зат ёкъ. Театрларда олай бола. Асманы яшавда бирев де къачырмагъан чы. Ону сагънада къурдашлары, бирче ишлейген ёлдашлары къачырлар. Олай оланы иши...

Нечик-алай да, театр тав юртларда гёрюнеген – янгы алакат. Бугъар гъали де уйренип битмегенлер.

«СИЗИН ОБЛТЮРМЕ СЮЕГЕНЛЕР БАР»

Гергебилде «Мариямны» ойнайбыз. Пьесаны кёп яны битген сонг, къаравчуланы арасындан бир-бирлеп гетеген адамланы эс этмеге башладыкъ. Ушатмайдыр деп эсибизге гелди. Оланы гетивюне де башгъа къайгъырмадыкъ. Спектакль битип, гримлерибизни де тайдырып, озыюбюзню опуракъларыбызны гийип тургъанда, юрт советни секретары чабып гелди де:

–Сизге чапгъын этип облтюрмеге сюегенлер бар. Сакъ болугъуз!–деп де айтып алгъасап гетди.

Халкъ тозулуп битген сонг, комсомол къурумну секретары Гъажимурат Булач тамазаланы ва къызланы юрт советни бинасында ерлешдирди. Къалгъан артистлер къалкъыгъа минди. Бизде патронлар булан беш атылагъан тюбеклер бар эди. Юрт советни къалкъысында чапгъынны къаравуллайбыз. Ай ярыкъ гече. Гюп-гюп болуп бизге гелеген адамланы гёрдюк. Гъали озыюбюз алдынлыкъ этмеге суйдюк.

–Гъей, уланлар! Сизин намарт оугъузну биз билебиз!–деп къычырды Гъажимурат. –Биз сизден къоркъмайбыз. Къан тёгюлгенни суймей бусагъыз, уйлю-уыюгюзге тозулугъуз!–деп тюбегин шакъырлатды. Биз барыбыз да тюбеклерибизни шакъырлатдыкъ, гъазир болдукъ.

Олар юрюшюн токътатдылар. Авзун не яман сёз гелсе, шону да бизге айтдылар.

–Аллагъсызлар! Капирлер! Бизин юртдан лагъ болугъуз! Дагъы шу юртгъа гелмегиз!–деп къычырдылар.

Шу арада Гунибден бизге кёмеке милиция гелди. Кулак тайпалар буса сулагъ ютгъандай болду.

«КЪАЙДА МЕНИ КЪОНАГЪЫМ?»

Юртлардан айлана туруп, Хунзахгъа етишдик. Мунда биз «Имам Гъамзатны» ойнадыкъ. Спектакль къумукъча юрюлеген саялы, гъар пердени алдында аварча къысгъача маънасын англата эди. Бу пьесада юрюлеген агъвалат кёбюсю бу тав юртда болгъан. Халкъ атив олтуруп къарадылар. Пьеса орталашып бара. Къарайбыз, къаравчулардан бирев сагънагъа багъып геле. Тамаза пьесада Имам Гъамзатны ойчусун ойнайгъан Гъажигъа Али Данияловну алдына барып, ону къолун ала, сораща.

–Сен мени къонагъымсан. Битгенде, ятмагъа бизге баражакъбыз,–деп де айтып, барып озыеринде олтурду. Биз де ким биле, ол Гъажигъа Алини оюнун бек ушатгъандыр деп къойдукъ.

Оюн битди, артистлер гримлерин тайдыра, озы опуракъларын гийип туралар. Къарайбыз, геле шо баягъы къаравчу-тамаза.

–Къайда мени къонагъым?–деп, озыю ймик «тамазаны» ахтарды.

–Муна менмен,–дей сакъал-мыйыгъын да тайдырып жап-

жагъил болуп токътагъан Гъажигъа Али.

–Ёкъ, сен туюлсен. Сен сакъал-мыйыкъ битмеген улансан. О мени къонагъым мени чагъымдагъы гиши эди,–дей тамаза.

Узакъ ойлаша турмай Гъажигъа Али шоссагъат сакъал-мыйыгъын да ябушдуруп, гелип тамазаны алдында токътады. Тамаза огъар яхшы кюйде тикленип къарап:

«Аставпируллагъ, Аставпируллагъ»,–дей туруп, «къонагъын да» къоюп, чыгъып гетди...

«ДАГЪЫ ГЕЗИК ЭКИ КЪАТ КЮЛЕП КЪОЯРБЫЗ»

1928-нчи йылны июль айында Къара-Ногъайгъа сапаргъа чыкъдыкъ. Т. Бийболатов шонда «Бизин гюнлер» деген комедияны гёрсетмеге маслагъат этди. Магъачкъаладан Къызларгъа поезд булан етишдик. Къара-Ногъайны центры болгъан Терекли-Мектепге арбалар булан барма тюшдю. Экинчи гюнню эртенинде туюе арбалагъа да минип ёлубузну узатдыкъ.

Йыракъда, хум авлакъланы ортасында яшыл отав гёрюнмеге башлады.

–О-о-она, Терекли-Мектеп,–деди ногъайлы арбачы.

▶▶ 38

ол фельдшер пунктгъа башчылыкъ эте эди. Мени гѳргендокъ ушатгъан. Бизде уланлар кызыланы артындан юрюп ярамагъа къаст этип айланагъан адат ѳкъ. Олшоссагъат гелип атам-анамдан мени ѳзюне эрге бермекни тилеген. Оланы да къаршылыгъы болмагъан,—деп эсге ала Кевсер.

Башлапгъы йыллар Ашуровланы агълюсю Турагда яшай, сонг Дербентге гѳчелер. Яшав озокъда тынч болмагъан. Арадан хыйлы йыллар гетип, яшлар ѳсгенде олагъа шагъарны ортасында ѳзлени уллу уйлери кѳурма насип болгъан. Кевсер Хайруллаевна кысматына кант этмей, яшлары булан ѳктем бола ва бугюн де бек жагъ кюйде айлана.

Яшланы ѳсдюре туруп Кевсер не ишге де уруна эди. Яхшы чы о замангъы уллу улкеде иш тапма кыйын тѳгюл эди. Ону загъмат стажы 45 йылдан да артыкъ.

—Мен халилер согъа эдим, консерва заводда, лесхозда, колхозда ишледим. Емиш тереклери булангъы бавум бар эди. Абзарда мал, къуш сакълай эдим. Бир ишни де ѳзюм учун кем гѳрмей эдим. Мен къачан юхудан тойгъан заманымны да билмеймен. Эртен яшлар тура, аш хаба ва школагъа гетелер. Мен де арты булан ишге бараман,—деп хабарлай Кевсер Хайруллаевна.

Ол эри булан шонча яшны аякъ уьстге салма бажаргъанына ѳзю де тамаша бола. Олар барысы да ѳр билим алгъан ва яшавда ѳз ерин тапгъан.

—Биз олагъа берген чакъы зат гъали бизге юз, минг керен артыкъ болуп къайта. Кызыларыма инг башлап уй къуллукъланы этме уйрете эдим. Уланлагъа абзарда, бавда иш табыла эди. Мен ѳзюм де ял алмай эдим. Мени яшларым бири-бирини хатирин калдырмай эди, башгъаланы да къоймай эди. Гъали де тап шолай яшайбыз,—дей ѳктем кюйде уллу оякъны еси-

АНАЛЫКЪ

—БАШ КАСБУ

Бу макъала яшавунда инг де зор, баш касбуну танглагъан Анагъа багъышлангъан.

Игит ана деген орден булан савгъатлангъан Кевсер Ашурова 12 яшны ѳсдюрген ва тарбиялагъан. Бизин учун шо тамаша къатын булан таныш болув уллу суюнчлю агъвалатгъа айланып токътады.

Бир де игит анагъа ошамагъан инче бойлу, узун капотну орнунда кысгъа шалбарлар гийген, эринлерин де бираз бо-гъан Кевсер Хайруллаевна бизин ѳзюню Дербентдеги уьюню къапуларыны алдында къаршылай.

Кевсер Ашурова Табасаран районну Тураг деген юртунда ерли муаллимни кѳп яшлы агълюсюн-

де тувгъан. Олар эки эркъардаш ва алты кызардаш бир-бирине суюнюп, аркъатаяв болуп яшгъанлар. Кевсер школадан сонг охувун узатма суюген, амма кысмат башгъачалай буюргъан. Ол эрге бара.

—Абдуселимни медучилищени тамамлагъан сонг бизин юртгъа бакъдыргъан эди ва о заманларда

си. – Ишден баш къачырмайгъан авлетлени оьсдюргенбиз. Тек бириси де ата-анасыны артындан етмеге, уьлгю алмагъа тавакаллыкъ этмеген. Бириси де кѐп яшлы игит ана, игит ата болма алгъасамай. Озокъда, Совет Союз тозулгъан сонг биревню де гъайы яшлар да тьогюл. Эсигиздеми, бир вакъти кѐп яшлы агълюлени кюлкюге сала эди, иришхат эте эди. Гъали гъакимият эс табып геле бугъай, къатынланы аналыкъ капитал булан иштагъландырма къарай...

* * *

Кевсерни ва Абдуселимни бары да яшларыны юртлуларыны арасында уллу абуру бар. Олар билим берив, медицина, аманлыкъны къоруйгъан ва оьзге тармакъларда уьстюнлю кюйде чалыша.

–Биз сегиз къызны ва уьч уланы оьсдюргенбиз. Уллу болуп, къушлар йимик анадаш уясындан якъ-якъгъа учуп гетген. Асият Къызлардагъы улангъа эрге баргъан, Эльмира–экономист, ол Курскда яшай, Гюлнара– бухгалтер, мунда Дербентде яшама къалгъан, Нармина–подполковник, Пермдеги ахтарыв управлениеде ишлей. Шонда эки уланым да тура: Абдулгъамит гъали асгер къуллугъун битдирип отставкагъа чыкъгъан, гиччиси Агъмат, о да асгерчи. Альбина да яшавун аманлыкъны къоруйгъан къурумлар булан байлагъан, Земфира Магъачкъалагъа гѐчген, Тамила Рубасда тура, Марина Табасаран районда муаллим болуп ишлей. 1980-нчи йылда Москвада Олимпия оюнлар оьтгерилегенде бизин къызыбыз тувду. Шо саялы биз огъар Олимпиада деп ат къойдукъ.

–Кѐп яш буса йыллар гетген сайын бир тюрлю кемчиликлер де арагъа чыкъмай къалмай. Бары да торайларынгны, гелинлерингни, гиевлерингни тувгъан гюнлерин эсингде сакълама нече де къыйын бола... Бизин уллу агълюде кѐп

миллетни вакиллери бар: оруслар, лаклар, аварлар, лезгилер... Тек 40 торайым магъа азлыкъ эте,–деп кюлей Кевсер Ашурова.

Кѐп яшлы ана деген не затдыр деп сорагъанда, Кевсер Хайруллаевна кѐбюсю аналар йимик жавап бере:

–Юхусуз гечелер, даим яшланы ойлашып турагъанынг... Кѐп яшлы ана болмакъ бир янындан тынч, башгъа янындан къыйын. Кѐп яшлы агълюде масъалалар тынч чечиле. Яшланы уллулары гиччилерине къарай. Бизин йимик ожакъларда яшлар ата-анагъа юк болуп токътамай. Кѐп къызардашы ва эркъардашы бар яшларда жаваплылыкъ, тавакаллыкъ, оьзгелер булан гелишип бажарагъанлыкъ ва оьзге жамиятны арасында макъталгъан хасиятлар тарбиялана. Анасы даим оланы янында болма герек, неге тьогюл, олар нечик адамлар болуп оьсежеги биринчилей ондан гъасил бола,–дей Кевсер Хайруллаевна.

Бу йыл Кевсер ва Абдуселим Изумрут тоюн, 55 йыл бирче яшайгъанын белгилей. Оланы аралыкълары да шо сыйлы таш йимик–гѐзел ва къатты. Ким буса да ярым асру сюювде ва

разиликде бирче яшап болмас. Бек жагъ Кевсер сѐзге къызгъанч, сабур-саламат Абдуселимге нече де къыйыша.

Оланы арасында бир де эришивлер болмагъанмы экен?

–Эришивню биринчилей мен башлайман. Оьзге къатынлар йимик эримден ону-муну талап этемен. Тек бир де бизин эришивлерибиз сен-мен деген ерлеге чыкъмагъан. Мен магъа бакъгъан якъда эримни, яшларымны янындан даим гъайлы янашивну гъис этемен,–деп жавап бере ол.

Насипли ата-ана оьктем кюйде хабарлай, май айдан тутуп сентябрге ерли яшларын, торайларын къаршылай. Олар отпускалар да алып, лап ювукъ, азиз адамларын гѐрмеге, гѐнгюн алмагъа алгъасай. Каспий денгизни исси сувларында да киринип гетме унутмайлар.

Кевсер Ашурова къатынгиши гъисапда оьзюню аналыкъ ва адамлыкъ борчун толу кюйде кютген. Ёлугъувубузну ахырында ол бары да дагъыстанлы къатынлагъа савлукъ ва насип ёрады.

ВИОЛЕТТА РАТЕНКОВА

Сулейман СТАЛЬСКИЙ

Сулейман Стальский ва Эффенди Капиев башгъа-башгъа наслуланы варислери буса да, оланы къысматы бир-бири булан тыгъыс кюде байлангъан.

Эгер де, Э. Капиев болмагъан эди буса, балики, биз бугюн де лезги шаир Сулейман Стальскийни (М.Горький де айтгъанлай XX асруну Гомери) гъали де яхшы танып битмежек эдик. 1934-нчю йылдан тутуп ашуг гечингенче, Э. Капиев ону яратывчулукъ ишиндеги кѳмекчиси эди, шиъруларын, поэмаларын, йырларын орус тилге таржума эте эди. Китаплар этип чыгъара эди. Стальскийни гъакъында биринчилей газетде уллу макъала язып, ону атын арагъа чыгъаргъан.

БЮЛБЮЛ

Турушунг — терекни башы,
Йырлайсан бир тынмай, бюлбюл,
Нечик арив, нечик яхшы,
Сесинг музыкадай, бюлбюл.

Насип якъдан тенгсен байгъа,
Йырынг йыбав бере тойгъа,
Бизин дертге, бизин ойгъа,
Юройсен къошулмай, бюлбюл.

Тюшмейсен яшыл бутакъдан,
Кеп аласан исси чакъдан,
Къачасан, нагагъ бир якъдан,
Боран гелсе борай, бюлбюл.

Къачма, къоркъувунгну ташла,
Оьтген гъалынгдан сѳз башла,
Ач да болгъансандыр башда,
Айт бизге яшырмай, бюлбюл.

Лачин геле... о сагъа оьч,
Тутса сени этежек пуч,
Къалынгъа гир, ормангъа уч,
Тур дѳрт янгъа къарай, бюлбюл.

Япыракъ ймик яшнайсан,
Токътавсуз йырлап яшайсан,
Грамофонгъа ошайсан,
Ѳкъ сенде дагъы гъай, бюлбюл.

Ойлаш, айланма бошуна,
О гелмей халкъны хошуна,
Сулейманни инбашына
Къонуп йырынгни яй, бюлбюл.

1900

ЯШ ШАИРГЕ

Шаир сайлай герти затны,
Ол намуслу болма герек.
Шиъру булан яшны, къартны
Алгъа элтме эт сен кѳмек.

Маънасы шиърунгу инг
Терен болсун, болсун ва генг,
Шиъру сени баш вакилинг,
Бош сѳзлерден бол сен арек.

Ойлаш, кѳпню гѳрсюн гѳзюнг,
Аз айт, кѳпню англат оьзюнг,
Шиъруларда гъар-бир сѳзюнг
Кѳп яхшы зат шавла бермек.

Яшавну бек билме тарыкъ,
Тарыкъ тюгюл сѳзлер айрыкъ,
Сатыргъа бай сѳзлер лайыкъ,
Бош сѳзлени къоллама тек.

Тынч чы тюгюл шиъру язмакъ,
Бизге ошай оьрлюк алмакъ,
Ерсиз сѳзден бол сен кѳп сакъ,
Сѳзню ерли-еринде ек.

Оьтген затны эсге алып
Уялмасдай яз, къыйналып.
Алдынга шу борчну салып
Ойла, огъар сал сен юрек.

Мен, Сулейман, шаирмен гъакъ,
Шиъруларым — алдында, бакъ.
Шаир дюрдюрярыкъ маякъ,
Ону якъма герексен бек.

ТЮШЛЕРИБИЗ ТЮЛГЕ ДѳНДЮ

Совет элде бугюнлерде
Планлар ѳкъ къолдан гелмес.
Бош хабарны тилим бир де
Сѳйлемеген не сѳйлемес.

Тюлге дѳндю тюшлер мунда,
Яшавлар —инг бай гъалында,
Ватанымны бавларында
Мунглу юзлер гѳзге тиймес.

Партияны ѳлундан биз
Бир агълюдей дос юройбюз,
Оюбуз тюз, ѳлубуз тюз,
Ѳлда къалмакъ гъис атилмес,

Паранзаны сабан гесе,
Бир кекелден юртлар оьсе,
Бал къашыкъдай халкъы десе,
Алдатывгъа тюгюллер ес.

Юрек салгъан муратгъа биз
Етежекге инанабыз.
Къулакъ асмакъ ѳкъ бир янгыз
Питнечини сѳзюне терс.

Ленин айтгъан зсибизде:
Дазуларда гѳзюбюз де,
Сулеймангъа инан: бизде
Тартынивну этмессен гъис.

Гѳчюрген
ШАРИП АЛЬБЕРИЕВ

Эффенди КАПИЕВ

1940-нчы йылда Капиев уьстюнде кеп йыллар ишлеп тургъан «Шаир» деген асарын тамамлай. Китап толу кюйде Ашагъасталлы ашуггъа багъышлангъан. Асарда Э. Капиев (Гъабиб) яшавну аччысын да, татлисин де сезген эсли шаир булан узакъ лакъырлар юрюте. Шо йыл Москвада Э. Капиевни халкъ авуз яратывчулугъуна асасланып язылгъан шиъру китабы да чыгъа.

Бу йыл республика инкылапны йыраву, кеп азап чекген мисгин халкъыны герти яшавун суратлагъан ашуг Сулейман Стальскийни 150 йыллыгъын ва Дагъыстан язычуларыны къурумуну кюрчюсюн салгъанланы бириси, дав мухбир Эффенди Капиевни 110 йыллыгъын белгилей. В. Вишневский Капиевни фронтдагъы эсге алывларына оър кыймат берип: «Шо кьоччакъ ва таза адамны къаламыны туюнден чыкыгъан гъакъ герти сёзлер»,—деген.

Фронтдагъы эсге алывлары...

* * *

Дав дюньяны бары да сырларын аян эте. Оьзлени артында яшырылгъан баруланы топлар булан буза, от булан яллата. Дув еллер булан муна, къарагъыз чы, деп арагъа чыгъара. Давну оьртенинде бары да зат ачыкъ болуп токътай.

* * *

Исси топуракъ. Топлар атыла. Яягъым булан ерге къаплангъанман. Къолумда бир зат тырпыллайгъанын гыс этемен. Къарайман, гиччи хомурсгъа. Бизин совет хомурсгъа. Биз олар булан бирчезибиз. Олар бизин сатмажакъ...

* * *

Дав майданны уьстюнден торгъай учуп айлана. Ол паралангъан, къангъа боялгъан ерни уьстюнден саркъый. Ону чарнаву яшавну оьлюмден уьст болувуну йыры эди. Яраланып, биргине-бир сав кългъан солдат шып болуп, къушну сарнавуна тынглай эди ва оьлгенлер де шону эшитип сес чыгъармайдыр деп эсине геле эди.

* * *

Юрт майдан. Адамлар тобукъгъа гелеген къарны ичинде токътагъан. Олар сав туююл. Немислер оланы мунда жыйып, сав гюн еринден тербенме кьоймай тургъанлар. Яман сувукъ темиркъазыкъ ел эшей. Адамлар шолай эретургъан кююнде уьшюп кългъанлар. Бетине явагъан къар иримей. Олар кинода йимик, бир мюгълетге токътап кългъан.

* * *

Топлар атылагъан вакътиде, къатынгиши яш таба эди. Ол вужа-гъарай салып акъыра. Солдатлар ол яра-

лангъандыр деп, уьстюне чабып геле, къараса, ол ана болма тура.

—Ура! Яшасын яшав!—деп кычара эди олар.

* * *

Телеграф багъананы кырыйында оьлген адамны сюеги гёрюне. Теллери уьзюлген багъана чачларын да жыйып, эрини уьстюнде къайгъырагъан тул кългъан къатын йимик улуй эди.

* * *

Язбаш. Дангыл авлакъда янгыз биргине-бир алма терек токътагъан. Айланасын бал жибинлер къуршагъан. Къайдан учуп гелген экен? Ювукъ арада бир жанлы зат да ёкъ чу. Терекни гъар бюрюню уьстюнде зувуллайгъан жибинлени тавушу арекден арфаны ангына ошай.

* * *

Розалар чечек ачгъан. Абзар бош. Уйлер яллап кюлге айлангъан. Бавдагъы тереклер балта булан гесилген. Янгыз розалар уьй есилени кысматына талчыгъагъандай кызыл къандай болуп чечек ачгъан. Алда парахатлыкъ болгъан ерде къушлар сарнай, кьонгузакълар учуп айлана. Енгил ел бийик оьсген отланы толкъундай чайкъата. Гъали оланы чалма адам ёкъ.

* * *

Шо давну гъакъында не язма, не хабарлама болмайман. Болмайман! Бары да айтылажакъ сёзлер увакъ, сай болуп гёрюне. Сёз булан туююл, яшмынны, алатолпанны тили булан сёйлеме тарыкъ. Оьзюнг де барындан да бийик дев болма герексен.

Шаир

Сулейман кѡпталыны ягъасын чечип, тобукъларын да жыйып, яланаякъ посагъада олтургъан. Гюнню шавлалары огъар къаршы алдында токътагъан лакъырдашын гѣрмеге пуршав эте.

–Сен магъа кѡнакълай да гелип эришивню башлайсан,– дей ол гѣнгулсюз кюйде. –Тюнегюн де, бугюн де доктор йимик, бир затны согъуп турасан, ял ал, кѡвшалма... Сен чи шаирсен, англама герексен: ат гете–яшыл авлакъ къала, игитгете–аты къала. Къоччакъ ишлери къала. Мен, озокъда игит тюгюлмен. Тек шаирлик де от йимик даим янып турмай, агъач ташламасанг. Мен гъали де савман. Неге дагъы сен магъа эринчекликни ёрайсан. Къой, Гъабиб!

–Тек шаирге де чагъына гѣре сакъ турма тарыкъ. Сен авруйсан чы...

–Шаир бюлбюл йимик, эркин юрекли болма герек. Мен аврумайман.

–Сулейман, юрек отлукъташ тюгюл чю. Даим ондан учгъунлар учуп турма кюй ёкъ.

–Тынгла гъали, Гъабиб магъа. Оьтген яшавум юрегимде къара юзюм йимик юк болуп тура. Ол ичимде чагъырдай гѣпюре, пышгъыра, ийиси къанымны къайната. Шо мен айтгъан таманлыкъ этеми сагъа?

–Эте. Тек адам къарт болагъанда, адатлы гъалда ону юрегинде оьтген агъвалатлар топланып, аччы гъислер къала. Шо заман шаир не эте? Мен англамайман.

–Шо заман шаир оьле,–дей Сулейман хабири къалып. –Неге сен мени булан чечеген ёрмакълар булан сѣйлейсен. Сен магъа къурдашмысан яда душманмысан? Туврасын айт, сайки, сагъа даимге тынма заман болгъан эди деме сюемисен. Сайки, сени орнунгда башгъалар баягъанокъ, мююшге тыгъылып пысып тура, сен буса эсти тирмен таш йимик, гъали де айланып турасан дейсен.

Сулейман бирден гѣзлерин генг ачып, ва кълондагъы аса таягъы булан ерге уруп, гѣтеринки тавушу булан узата:

– Гъабиб, сен магъа шолай туврасын айтгъанмысанг яхшы болар эди.

Сулейман эретуруп салкъын ерге яшына. Къызыл тюсдеги гиччирек ястыкъда олтуруп, къашларын туюп, бир гъавур сѣйлемей тура.

–Сени, Гъабиб, юрегимде ханц тонгуп, жыйылып тура деп эсинге гелеми? Дюнъяда нече тюрлю тамашалыкълар бар. Озокъда, сен барысын да билмейсендир. Шаирлер тюрлю-тюрлю бола. Янгур бирни йимик бары да ерни сугъара, тек дангыл къайырчакъларда чечеклер оьмей.

–Дангыллыкъны гъисапгъа алмайкъ, Сулейман. Ол оьлген ер.

–Оьлген зат даим сувукъ бола, къайырчакълар буса сен де билеген кюйде исси бола. Яшав, гъар тюрлю жан-жанывар онда да оьмюр сюре. Къартлыкъ къайырчакълардан да къркъунчу. Шону эсинге сакъла. О аврув – емишсиз терек. Ону эбинден гелме кюй ёкъ. Топуракъ йимик, шаирлер де тюрлю-тюрлю бола.

–Амма жагъиллик берекетли, моллу бола.

Сулейман рази болмай башын чайкъай ва бир мюгълетге ойгъа туюп, аса таягъын инбашына сала. Шо ол мекенли лакъыргъа гъазир экенин гѣрсете. Мен де не айтар деп, огъар къарап пысып токътайман.

Сулейман алгъасамай сѣйлей. Гѣзлери бек парахат ва оларда бир тамаша мунглукъ сезиле.

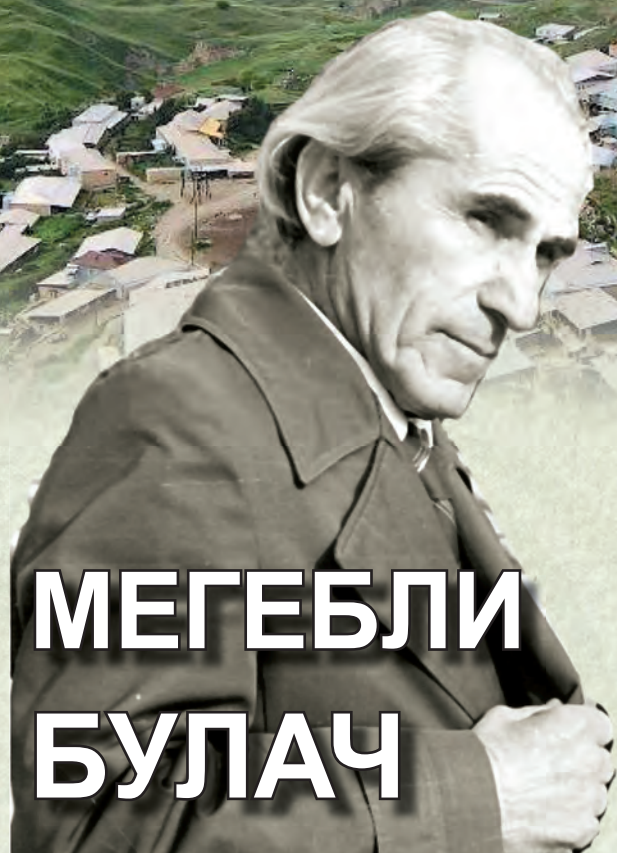
–Сен тынгла, Гъабиб. Сѣйлеген–чачар, тынглагъан–орар. Сен тынгла. Неге мен юрегим бош болардан къркъмайгъанымны ва кѡвшалмайгъанымны сагъа хабарлажакъман. Жагъиллик кѣпагъамиятлы, тек ювугъум, янгыз жагъиллик бир зат да тюгюл. Сен англа, герти шаирни юреги бав йимик болма герек. Яхшы сѣзлер бийик тереклерде оьсе, оланы да оьсдюрге тарыкъ. Сююв буса яздагъы гюнеш йимик эркин болма герек, ачуву, къазапланыву тавдан бокъурап агъагъан оьзендей болма тюше. Шосуз яшав сѣнежек ва юрекини баву къайырчакълагъа айланажакъ.

Жагъил заманларымда герти сююв ва таза ачув, къазапланыв къаракъушну эки къанаты йимик, огъар бийик гъаваларда саркъыма гюч бере деп эшитгенмен. Къанатлар къатты болгъан сайын, шо кыушгъа болгъан чакъы оьрге гѣтерилме имканлыкъ бере. «Бар, сен де уч»,– дей эди магъа мени муаллимлерим.

–Сени аз буса да хатиринги кълдыргъанланы бир де гечме ярамай. Неге тюгюл, гъар гечген сайын ачув къанатынгни бир тюгю тюше. Тюшген сайын осал боласан, алда йимик саркъып-учуп болмайсан. Бары да игитлер кърчыгъалар буса, шаир къаракъуш болма герек. Мен ругъланывну, илгъамны гъакъында сорайгъанлагъа гъали де шону айтаман. Учугъуз деймен...

ЭФФЕНДИ КАПИЕВ
Китапдан гесек

МЕГЕБЛИ БУЛАЧ

Совет Союзну Игити Магьаммат Гъажиев, биринчи дагъыстанлы контрадмирал Алберт Гъажиев, биринчи агроном Абакар Гъажиев, альпинизмден биринчи спортну устасы Къурбан Гъажиев ва герти ярыкъландырывчу, Дагъыстанны биринчи Халкъ Игити унутулмас Булач Гъажиев... Булар барысы да макъталгъан, аты дангъа айтылгъан

САВГЪАТЛАРЫ:

Дагъыстанны ат къазангъан муаллими
РСФСР-ни ат къазангъан муаллими
СССР-ни халкъ муаллими
Н. К. Крупскаяны атындагъы РСФСР-ни пачалыкъ премиясыны лауреаты
С. Стальскийни атындагъы премияны лауреаты
Ленинни ордени
Гъюрметлев белгиси ордени
Дагъыстанны Халкъ Игити
Имам Шамилни алтын медалы
Ватан даву ордени
Буйнакск шагъарны Гъюрметли ватандашы
Буйнакск шагъарны Загъмат Макътавлугъуну китабына гийирилген
Германиядан уьст болгъан учун деген медаль

ИШЛЕРИ:

«Дагъыстан тарихлерде ва легендаларда»

бир агълюден чыккъгъан озден хасиятлы, къоччакъ ва пагъмулу адамлар.

Булач Гъажиев... Ону зор гъаракаты булан Дагъыстанны нече-нече эреволюллери атлары, келпетлери, гърмекли агъвалатлагъа, озтѳрече маданиятына байлавлу бай маълуматлар сакълангъан.

Булач Имамутдинович 40 йылны узагъында юрютюп тургъан «Бырынгъы хабарланы уьлкесинде» деген телеберилишге уллу да, гиччи де кѳп сююп къарай эди. Терен билимлери булангъы тарихчи гъисапда ол бек къужурлу хабарлап да бажара эди. Ону илиякълы тавушун эшитгенде, озюнѳг де деворлени чайкъагъан тарихи агъвалатланы ортакъчысы боласан.

Ону илму сапарлары, юзлер булан тапгъан янгы экспонатлары республиканы тарихин байындыргъан, янгы ахтарывлагъа ѳл ачгъан, китаплагъа, телеберилишге, макъалалагъа къюрчю болуп токътагъан. Ону жанлы ва таъсирли дарсларын охувчулары бугюн де унутмай ва ярыкъ келпетин сагъынч булан гѳз алгъа гелтирелер.

«Дагъыстан тавланы къапудары»
«Салатавну этегинде»
«Лермонтовну Дагъыстандагъы гъызы булан»
«Дагъыстан тавланы есирлери»
«Гъарисини оз даву болгъан»
«Мен–муаллимен»
«Исмайыл тавну бутакъларында»
«Дагъыстан ярланы сырлары»
«Гимра тѳбени этегинде»
«Имам Шамил: Гимрадан Маккагъа ерли»
«Дагъыстанны къызлары»
«Буйнакск тарихде ва легендаларда»
«Гъажи Мурат тарихде ва легендаларда»
«Дагъыстанны гъакъындагъы легендалар»
«Гунибге элтеген ѳл»
«Дагъыстанлы пача офицерлер»
«Муаллимни сокъмагъы булан»
«Ахульго»

Булач ГЪАЖИЕВ

ХУНА АВУЛДАН ЧЫКЪГЪАН ЖАННА Д АРК

Кумухдан чыгып, кыбла якъга Арчутта деген юртга багып юросегиз, арба ёлну кыркыгаган гиччи булакны гёрежексиз. Ерли халкъ бу ерге Партувалил рат дейлер.

150 йыл алякъда Хуна деген юртдан Агъалар ханны нёкерлери Парту деген обтесиз исбайы кызыны гючден алып гетген болган. Кумухда ону хан булан ёлугъув ва гече къаравуллай болган. Парту Агъалар ханны биринчи къурбаны тюгюл. Ёлугъувну вакътисинде, кызы бийден ихтияр алып балконга чыгъа. Нёкерлени хантавлугъундан пайдаланып, ерге атылып тюше ва къаладан къача. Ханны абзарларында уллу къувун гётериле. Нёкерлер, эгер де кызыны къайтармаса, хан озлени башын гесип итлеге ташлажагъын яхшы билелер. Тез атланып Партуну артына тюшелер.

Хуна юртга етише туруп нёкерлер Партуну артын тутта. Ол болаган кююнде къаршылыкъ этме къарай. Ханны къуллукчуларыны бириси кызыны гючден атны устюне озюню артында олтурта. Шо заманда да Парту онгайлыкъ табып, алдында олтурган эркекни белиндеги хынжалын кынындан сувуруп чыгъарып, нёкерге гючю бар чакъы ура. Ол къанга боялып атдан йыгыла. Ачувланган нёкерлер ёлдашына не болганны гёрюп, кызыны аралап, огъар олю яралар салалар.

Шондан берли шо ерге Партувалил рат –Партуну булагы дейлер. Эсли адамлар бу ерде аз заманга буса да токътап дуалар эте.

Шо Хуна авулда 450 йыл алякъда да Парту деген кызы яшай болган. Биринчилей ону гъакъында 1905-нчи йылда инкъылапчы Сайт Габиев язган: «Лакланы озлени Жанна д Аркы бар–Парту Пати-

ма. Ол оз заманында анадаш ерлерин монголланы чапгынындан къоругъан. Ону къабуруну устюне зияратга йимик бугюн де кёп адамлар геле.

1395-нчи йылда, ортаазиялы асгербашчы Темирлан Темиркъазыкъ Кавказдан айланып, окъ ва кылыч булан Алтын Орданы асгерлерин дагыта. Дагыстанны топурагына етишгенде, инг башлап ичеген сувну гъайын эте ва ону буйругъу булан кёп терен къую къазыла. Шо ерге гъали де Темиркъую дейлер. Бугюнгю Чиркей ерлешген ерден Солакны обтюп, черивлерини бир бёлюгюн Салатавга бакъдыра. Душман Къадар къаланы, Кулини ва дагы да бир нече юртну елей ва даргилени ерлеринден обтюп, лаклагъа ювукъ бола. Ерли халкъ давга гъазирлене. Хуна юртну къабурларыны кырыыйында жагъиллер сюлче, окъ атма, хынжаллар булан ябушма уйрене. Ойболатларын чарлай.

Бир гюн оланы янындан акъчалыкъ булан Парту Патима обтюп бара болган. Саламлашып, олагъа ичме сув узата ва озюне де дав гюнерлерин гёрсетме ихтияр берсин деп тилей. Жагъиллер башлап тамаша бола. Сонг оланы бириси: «Нете, сен бизин устюбюзден кюлеймисен?!»–деген. Кызыны уланга хатири къалмай, акъчалыгъын инбашына илип, ёлун узата.

Жагъиллер бироздан къараса, озлеге ювукъ болуп гелеген атлыны гёре. Атны устюнде Парту болган экен. Ол озюне сёйлеген Агъмат деген уланны ярышга чакъыра. Олар эки нартдай бир-бирине тебине. Бу тогъатартыгда кызы уст болуп чыгъа. Улан уялып ерге гирме гъазир ва кызыдан озюн гечмекни тилей. Парту Патима огъар жавап бере:

*«Хониу улан тилеймен сагъа,
 Оьтген-битген затланы ойлаша турма.
 Бир-бирде кьоркьуп бёрюге де,
 Эшек тебеген кюй бола.»*

Обзю буса Агьмат булан ярышгъа чыкьгъанча: «Утдурсам, бары да халкъны алдында ону эринлеринден оьбежекмен»,—деп токъташгъан болгъан. Тек Агьмат утдура...

Шо мюгьлетден тутуп Агьмат Партугъа гъашыкъ бола. Узакъда къалмай ерли жамиятгъа оьзлени элине Темирланны черивлери ювукъ болуп геле деген хабар етише. Жагьиллер гъазирлик гёре. Оланы савлай авул узата. Оланы арасында атны устьюнде Парту Патима да бола.

Лаклагъа кызы башчылыкъ эте деген хабарны вазирлер Темирлангъа да билдирелер. Темирлан кюлей:

*«Бютюн дюнья титирей мени алдымда,
 Нече пача тобукъдан туруп баш ийген.
 Тек асгерге кызы башчылыкъ эте деп,
 Биринчилей эшитемен.»*

Эки де асгер бир-бирине ювукъ болуп, къанлы кыргъынны башлай. Дав майданлардан къайнар кызыл къанлар оьзен болуп агъыла.

Шолай къаршылыкъны къаравулламагъан душман артгъа багъып тартылма сюе. Шону эс этген Темирлан негъакъ къан тёмейли, гъар яндан бирер батыр бетге-бет чыгъып гюч сынасын деп таклиф бере. Елевчулерден Тогъай ортагъа чыгъа. Лаклардан огъар къаршы туражакъ Агьмат.

Тогъай артыкъ гючлю болуп чыкьгъан. Ол шёшгеси булан уруп, Агьматны атындан тюшюре. Парту Патима чыдап болмай, кылычын сувуруп, аты булан Тогъайны устьюне чаба. Оланы арасында оьлю оьчешив башлана.

Парту Патима яраланса да, бир мюгьлетде онгай табып, кылычы булан уруп, Тогъайны башын ярып эки эте. Кызыгъа къаршы Тогъайны иниси тебине. Тек о да ахырда атдан тюшюп, ерни хармап ята. Душман дав майданны кююп къачма уруна. Оланы башына тюшюп Темирлан да къача.

Патиманы буйругъуна гёре, бары да оьлгенлени сюеклери бир ерге жыйыла. Оланы арасында Агьмат

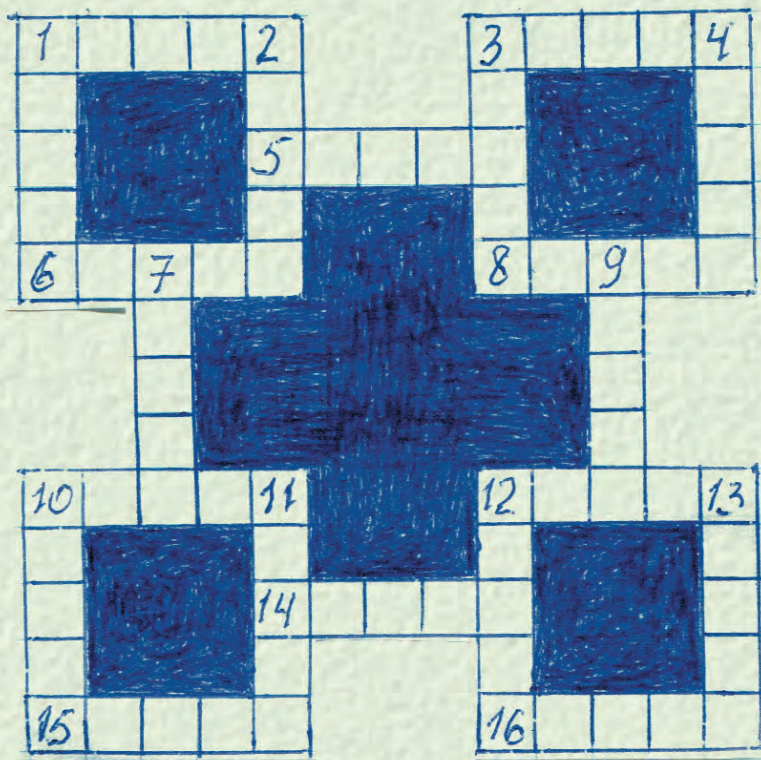
да бар. Парту Патима сюйгенини сюегини устьюнде йылай. Адамлар уйлерине къайта, жамият оьзлени игитлерине, айрокъда, къоччакъ кызы Парту Патимагъа уллу алгъышлар, макътавлар эте.

Арадан юз йыллар оьте. Тек халкъ гъали де оьзюню игит кызын унутмай. Тавланы елевчулерден кюругъан Парту Патиманы хабары 1938-нчи йылда 90 йыллыкъ Д. Гъайдакъова айтып язылып алынгъан. Парту Патиманы Францияны игити Жанна д Арк булан тенгleshдирегени негъакъ тюгюл. Ону къабуруну устьюне гъали де халкъ геле. Ватаны учун этилген къоччакълыкъ унутулмай.

Ана тилибизни уйренебиз

КРОССВОРД

Солдан онггъа:

1. Шону булан сув ала.
3. Башын тарайгъан алат.
5. Йыр учун языла.
6. Оьзенден оьтмек учун кьурула.
8. Хытанлы бахча оьсюмлюк.
10. Къуш.
12. Сизге базынып, ва аркъатаяп уьюгюзге гелген адам.
14. Сувукъ тийгенде бурнугъузгъа гелеген онгайсызлыкъ.
15. Акъкъатыкъ.
16. Эшекни баласы.

Уьстден тюпге:

1. Чайникни бурнуна не деп айтыла.
2. Ягъарлыкъ.
3. Адамны бир саны.
4. Бавну яда огородну бегитмек учун шоланы орната, къоллай.
7. Амалсыз деген сьзге ювукъ сьз.
9. Кьуругъан от.
10. Гъайванланы мангалайында болагъан дамгъа.
11. Багъалы темир.
12. Увакъ салам яда ону узақлангъаны.
13. Сувда юздюреген кьурал.

Тизген Агъматхан Аскеров.
Жавапларыгъызны къаравуллайбыз.

КЪУШЛАР

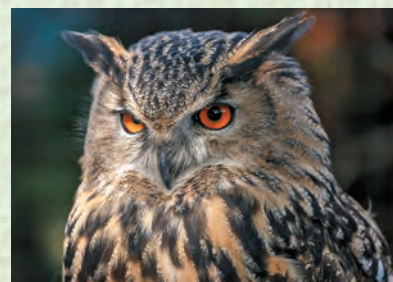
Дувадакъ – Дрофа

Къыртавукъ – Куропатка

Биркъазан – Пеликан

Кикимав – Сова

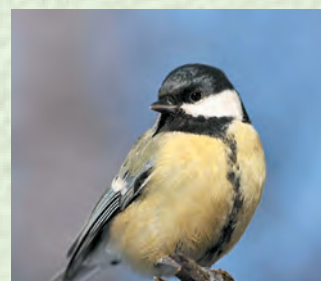
Атёкъкъуш – Кукушка

Къыргый – Ястреб

Къакъма – Тетерев

Ала жымчыкъ – Синица

Журнал в журнале

ИСА КАПАЕВ

Сказка о деревянной кукле Тайтериш

Ногайская народная сказка

Я часто играл со своей куклой в эту сказку. Придерживая рукой, рассказывал ей историю о деревянной кукле Тайтериш и изображал, как она уходит от своих сестёр-кукол. Сам же я был то пастухом, то табун-

щиком и, меняя голоса, говорил и за них, и за Тайтериш. Самой любимой была сцена встречи с мышами. Я визжал, пищал, как мыши, перебирал пальцами по полу, изображая, как они бегают, как прячутся в норы. Мать и бабушка посма-

тривали на меня исподтишка и смеялись, а отец, как всегда, ругался из-за куклы и грозился отобрать её у меня.

Давным-давно жили десять кукол-сестёр. Жили они дружно и весело. Самая старшая готовила для всех кушанья и старалась накормить сестрёнок повкусней и получше. Одну из кукол звали Тайтериш. Это была самая красивая, самая чистенькая и самая гордая кукла. У нее был самый белый тастар и самое нарядное платьице. И Тайтериш очень дорожила ими, все боялась запачкать. Поэтому она не любила есть жирное мясо, опасаясь, как бы пятнышко на свой тастар не посадить. Садятся, бывало, куклы обедать, Тайтериш лучшие кусочки подкладывает, а она увидит жирное мясо, губки надует, обидится и встанет из-за стола. Однажды сёстры решили подшутить над Тайтериш и подсунули ей самый жирный кусок. Очень обиделась Тайтериш, а куклы смеются над ней, подшучивают.

Рассердилась Тайтериш и сказала, что уйдёт от них, поищет настоящих подруг.

– Вернись! Вернись! – звали её куклы.

Но Тайтериш даже не обернулась.

Шла она, шла – и повстречала пастуха со стадом коров. На пастухе черкеска, на голове папаха, в руках ярлыга, в зубах люля.

– Деревянная кукла Тайтериш, куда идёшь? – спрашивает пастух.

– К тебе иду! – отвечает Тайтериш.

– Если ко мне идёшь, я для тебя самую жирную корову зарежу, – говорит пастух.

– Айгай! – испугалась деревянная кукла. – Тогда мой бе-

лый тастар запачкается. Не стану у тебя гостить.

Ушла деревянная кукла Тайтериш. Идет по полю, цветы собирает.

Встретила пастуха, который телят пас. Красивый пастух, бешмет красивый, и чувяки красивые.

– Куда идешь, деревянная кукла Тайтериш? – спрашивает пастух.

– К тебе иду! – отвечает Тайтериш.

– Если ко мне, то вот этого жирного теленка для тебя зарежу. Переночуешь, а потом, если захочешь, уйдешь!

– Айгай! Жирного теленка! Тогда мой тастар запачкается, – отвечает деревянная кукла Тайтериш.

Смотрит она на пастуха, любуется его красивыми чувяками, смотрит на свои босые ноги...

И уходит.

Идет дальше, собирает цветы в горах.

Повстречался ей табунщик. На коне, в бурке.

– Интересно! Куда это направляется деревянная кукла Тайтериш?

– К тебе иду! – отвечает Тайтериш.

– Если ко мне, милости прошу, красавица Тайтериш. Я тебе самую упитанную кабылицу зарежу. Услыхала эти слова Тайтериш, надула губы.

– Айгай! Тогда мой тастар запачкается!

Повернулась и ушла от него деревянная кукла Тайтериш. А табунщик хохочет ей вслед.

Идет Тайтериш куда глаза глядят, цветы собирает. На многие горы взбирается, со многих спускается. Приходит к полуразвалившемуся амбару, что одиноко стоит в поле. Вокруг амбара мыши бегают,

оставшиеся с осени зерна пшеницы ищут. Увидели куклу, обрадовались, закричали в один голос:

– Деревянная кукла Тайтериш, куда идешь?

– К вам иду, – отвечает Тайтериш.

– Раз пришла, милости просим. Есть у нас постное мясо, вот мы тебя и угостим, – говорят мыши.

Услыхала деревянная кукла Тайтериш про постное мясо, обрадовалась.

Наступил вечер. Поджарили мыши мясо, садятся за стол. Сами едят и Тайтериш угощаются. Ночь наступила – спать легли. И Тайтериш раздевается, с ними ложится... Просыпается она утром, а ее одежды на месте нет. Осталась деревянная

кукла Тайтериш в чем мать родила.

– Где моя одежда? – спрашивает она.

– Вчерашнее мясо плохое было, а ночью мы проголодались и, чтобы с голоду не умереть, съели твою одежду. Вот и насытились, – ответили в один голос мыши.

Заплакала Тайтериш и ушла. А мыши кричат ей вслед:

– Деревянная кукла Тайтериш, сходишь домой, возьмешь новую одежду – и снова к нам в гости приходи!

С тех пор деревянная кукла Тайтериш перестала капризничать, ела всё, что ей подавали: и жирное, и постное; никогда не болела.

РИС ВО ВСЕМ СВОЕМ МНОГООБРАЗИИ

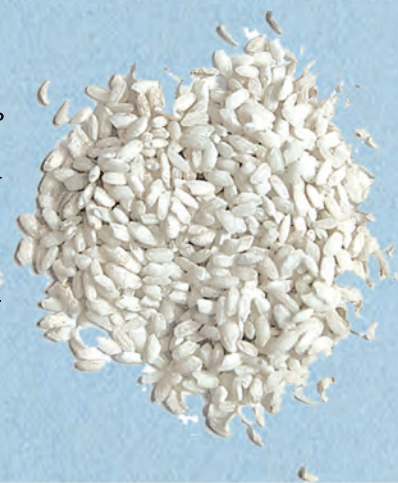
Длиннозерный рис

Самый распространенный вид риса, употребляемый для пловов, гарниров и десертов. Самые лучшие сорта – басмати, выращиваемый у подножия Гималаев на севере Индии и в некоторых районах Пакистана, и жасмин, выращиваемый в Таиланде. Время приготовления – 20 минут.

Круглозерный рис

Его иногда называют молочным, потому что именно этот сорт риса используют в первую очередь для приготовления каши. Круглозерный рис выращивают преимущественно в Италии, поэтому он встречается почти во всех средиземноморских блюдах от ризотто до супов. Благодаря большой «клейкости» этот рис используют для суши. Время варки – 20 минут.

Дикий рис

С точки зрения ботаника это совсем даже не рис, а многолетняя трава, выращиваемая в районе Великих североамериканских озер. Этот рис отличается большим количеством питательных веществ, витаминов и клетчатки и способствует понижению уровня холестерина. Зерна дикого риса очень жесткие, поэтому их следует замачивать в воде на несколько часов, а затем варить 45 минут.

Коричневый рис

Нешлифованный рис содержит значительно больше минеральных веществ и витаминов группы В. Его особенно часто применяют в диетическом питании. Время приготовления – 25 минут.

Один и тот же сорт риса, обработанный по-разному, имеет разный цвет, вкус, питательные свойства и время приготовления. По виду обработки рис разделяют на коричневый (минимальная обработка с сохранением большей части питательных веществ зерна), белый (шлифованный белоснежный рис – самый распространенный тип обработки) и пропаренный (специально обработанный паром в целях удержания витаминов и минералов в зерне, а не в отрубной оболочке).

Коричневый рис

В Азии коричневый рис употребляют в пищу в основном дети и старики, в то время как в Европе и Америке его ценят сторонники здорового образа жизни за повышенное содержание питательных веществ по сравнению с обычным рисом. Коричневый рис в процессе обработки сохраняет питательную отрубную оболочку, что объясняет его непривычный светло-коричневый цвет. Он намного полезнее, чем белый рис, так как львиная доля питательных веществ содержится именно в оболочке зерна. Правда, срок хранения такого риса сокращается из-за того, что на зернах остается маслосодержащая оболочка.

Белый рис

Это рис, прошедший все стадии шлифовки. Его зерна имеют гладкую и ровную поверхность, характерный белоснежный цвет и полупрозрачность, однако отдельные зерна могут быть и непрозрачными, потому что они содержат мельчайшие пузырьки воздуха. По содержанию витаминов и минералов белый рис проигрывает коричневому или пропаренному рису, однако именно он является основным типом риса, потребляемым во всем мире. Время приготовления такого риса 10–15 минут, а готовые блюда из белого риса обладают превосходными вкусом и внешним видом.

Пропаренный рис

Обработка паром – специальная технология повышения качественных характеристик риса. Необрушенный рис замачивают в воде, а затем обрабатывают горячим паром под давлением. Прошедшие эту процедуру зерна сушат и шлифуют, как обычный рис. После обработки зерна пропаренного риса приобретают янтарно-желтый оттенок и становятся полупрозрачными. Пропаренный рис имеет свои преимущества: при обработке паром до 80% витаминов и минералов, содержащихся в отрубной оболочке, переходит в зерно риса, а сами зерна становятся менее ломкими. Желтоватый оттенок пропаренного риса исчезает при готовке, и он становится таким же белоснежным, как и белый шлифованный рис. Однако время готовки пропаренного риса составляет 20–25 минут из-за того, что зерна после обработки становятся тверже и развариваются медленнее обычного риса. После варки зерна пропаренного риса никогда не слипаются, кроме того, он остается таким же вкусным и рассыпчатым даже после повторного разогрева блюда.

АБРИКОСОВЫЙ ПИРОГ на противне

НА 16 ПОРЦИЙ

Для теста:

300 г обезжиренного творога

100 г сахара

2 ч. л. тертой цедры лимона

150 мл подсолнечного масла

500 г муки

1 пакетик разрыхлителя

Для начинки:

1 лимон

300 мл сливок

4 яйца

2 пакетика ванильного сахара

40 г сахара

½ пакетика порошка

для ванильного пудинга

1 большая банка абрикосов

(850 мл)

Кроме того:

100 г пластинок миндаля

3 ст. л. сахарной пудры

ТЕСТО:

1. Смешать в миске творог, сахар, цедру и подсолнечное масло. Смешать муку, разрыхлитель и ввести их в творожную массу с помощью миксера.

2. Посыпать мукой рабочую поверхность, раскатать на ней тесто по размеру противня (35x40 см) и выложить его на противень, смазанный жиром и слегка посыпанный мукой.

Начинка

Вымыть горячей водой лимон, обсушить его и натереть на терке цедру. Перемешать яйца, сливки, ванильный сахар, сахарный песок, порошок

для ванильного пудинга и цедру лимона. Откинуть на сито абрикосы.

Завершение

Нанести на тесто глазурь и разровнять ее. Выложить на нее абрикосы выпуклой стороной вверх. Выпекать пирог в духовке 40 мин при 175 °С. Поджарить миндаль на сковороде с антипригарным покрытием до золотистого цвета, не добавляя жира. Посыпать им пирог и остудить его. Незадолго перед тем, как подавать на стол, посыпать его сахарной пудрой и разрезать на куски.

СОВЕТЫ ХОЗЯЙКАМ

- При варке кожица картофеля не лопается, если в воду добавить несколько капель уксуса.
- Нельзя промывать квашеную капусту горячей водой, от этого ее пищевая ценность понижается.
- Квашеную капусту отжимают от рассола перед употреблением. В капусте без рассола очень быстро разрушается витамин С.
- Картофель будет вкуснее, если варить его в мясном бульоне.
- Картофельное пюре не следует разводить холодным молоком, так как оно приобретает некрасивый серый цвет. Картофельное пюре надо разводить только горячим молоком.
- Свекла и зеленый горошек, в отличие от других овощей, в соленой воде долго не разваривается, а свекла делается менее вкусной.
- Сваренные овощи не оставляют в отваре, так как витамины и минеральные соли, содержащиеся в овощах, переходят в отвар, а овощи становятся водянистыми и безвкусными.
- Витамин С разрушается, когда очищенные овощи долго хранят в воде; если нарезанные овощи варят не сразу; готовую пищу хранят свыше двух часов; пищу несколько раз подогревают; овощи варят в открытой посуде.
- Отварной картофель будет вкуснее, если при варке положить несколько зубчиков чеснока.
- У свежих и соленых огурцов кожуру срезают, если она жесткая, желтая или горькая.
- Чтобы не щипало глаза при резке репчатого лука, смачивайте нож в теплой воде.
- При жарении кусочки сырого картофеля не будут склеиваться и прилипать к сковороде, если их промыть холодной водой и обсушить.
- Чтобы руки не чернели, картофель и овощи чистите нержавеющей ножом.
- Ранняя капуста варится быстрее, поэтому в суп ее закладывают после картофеля.

ЗНАЕТЕ ЛИ ВЫ?

РАСКРАШЕННЫЕ ЯЙЦА

– украшение пасхального стола и лучший подарок на Пасху. Обычай этот возник давно. Еще древние египтяне и персы красили яйца и дарили их друг другу. Персы верили, что Земля вылупилась из яйца, и считали, что оно обладает чудесной силой. По христианскому преданию, первое пасхальное яйцо Мария Магдалина поднесла в Риме императору Тиберию, когда словами «Христос Воскрес!» начала свой рассказ о смерти и воскресении Христа. Славяне с древних времен дарили друг другу яйца на праздник встречи весны. Яйцо считалось символом плодородия и весеннего возрождения. Во время праздника оно было предметом обрядовых игр, например, катания яиц по желобу. После принятия христианства яйца стали дарить на Пасху. Отсюда и родилась поговорка: «Дорого яичко ко Христову дню – дорог подарок к празднику». При дворе царя Алексея Михайловича на Пасху раздавалось до 37 тысяч раскрашенных яиц – лебединых, гусиных, утиных, куриных и голубиных, а также деревянных и костяных.

КРАСНЫЙ ЧАЙ считается одним из самых ароматных в мире. В международной торговле красные чаи называют оолонги. Они сочетают в себе, с одной стороны, свойства черных чаев, с другой – зеленых, и они причудливо переплетаются и дают вкус и аромат совершенно нового качества. Разваренную чайинку оолонга можно легко отличить от чайнок других сортов по своеобразной окраске: края листа окрашены в цвет черного чая, тогда как серединка имеет все признаки зеленого чайного листа. Такой нюанс достигается в результате специального процесса частичной ферментации – он прерывается как раз в тот момент, когда края листьев приобретают красноватый оттенок, поэтому и чай назван «красным». После ферментации листья сушатся. Красные чаи имеют совершенно особый, изумительный, глубокий, запоминающийся аромат. Кроме того, красные чаи менее подвержены окислительным процессам и поэтому лучше сохраняют свои свойства в течение долгого времени.

БАКЛАЖАН СЕРДЕЧНЫЙ

ЦЕЛЕБНЫЕ СВОЙСТВА

Баклажан обладает высокими диетическими качествами. Это низкокалорийный источник витаминов, содержит много клетчатки, полезной для кишечника, в нем много солей калия, влияющих на деятельность сердца, стимулирующих выведение жидкости из организма. Употребление баклажана способствует снижению холестерина в крови, улучшает общее состояние больных атеросклерозом, способствует кроветворению, полезно при подагре.

РЕЦЕПТЫ

Сок. Натереть на терке баклажан средних размеров с кожурой, отжать через марлю. Для улучшения обмена веществ пить по 1 чл. во время еды в течение 10 дней. Курс повторить через 2 месяца. Сок хранить в холодном темном месте. Наружно смазывать раны и использовать как компрессы.

Баклажанное пюре. 600 г плодов очистить от кожуры и измельчить. Потушить в молоке на медленном огне, посолить, добавить зелень петрушки и снять с огня. Как лекарство есть вместо ужина через день в течение месяца.

ЛУК ОТ СЕМИ НЕДУГ

ЦЕЛЕБНЫЕ СВОЙСТВА

Лук регулирует сердечную деятельность, секреторную активность внутренних органов – бронхов, печени, почек, поджелудочной железы, желез желудка и кишечника, снижает протромбиновый индекс, уровень холестерина и сахара в крови.

Также лук нормализует давление крови, увеличивает эластичность и прочность сосудов, активизирует работу кишечника, ускоряет заживление ран, ожогов, уничтожает инфекцию, изгоняет глистов.

РЕЦЕПТЫ

Настой на молоке. Натереть на терке луковицу, залить 0,5 л горячего молока, настоять ночь и пить полученный настой в течение дня за 15 минут до еды при заболеваниях верхних дыхательных путей, ангине, астме.

Сок. При пониженном аппетите, геморрое и запорах свежеприготовленный сок принимается по 1 чл. 4-6 раза в день за 15 минут до еды. Курс лечения – 1 месяц. Вместо 1 чл. сока можно принимать 1 стл. натертого лука.

ДРУЖОК ЧЕСНОЧОК

ЦЕЛЕБНЫЕ СВОЙСТВА

С лечебной целью используют свежие и сухие листья (перо), цельные и тертые зубчики чеснока, свежеприготовленный сок, настойку. Из листьев готовят отвары и настои, а луковицы принимают в свежем, вареном, пареном, печеном, тушеном, жареном и жженном виде. Рекомендуют при астме, кашле, пищевых отравлениях, зубной боли, ранах. Эффективен чеснок при сердечно-сосудистых заболеваниях, гриппе, ангине, для повышения иммунитета и улучшения обмена веществ.

РЕЦЕПТ

Настойка. Очистить 30 г чеснока, растолочь, настоять в 100 мл водки в течение 10 дней в прохладном месте. Пить по 15-20 капель 2 раза в день за 10 минут до еды для укрепления сосудов, снижения давления, профилактики атеросклероза. Курс лечения – 2 недели. 10 дней – перерыв, затем повторить.

Чеснок противопоказан при язвенной болезни, обострении хронического гастрита, воспалительных болезнях почек, эпилепсии.

9 СОВЕТОВ

ДЛЯ ЗДОРОВОГО СЕРДЦА

1 Пейте молоко. Недавнее исследование британских врачей показало, что у людей, потребляющих молочные продукты по крайней мере три раза в день, кровяное давление ниже, чем у остальных. А высокое давление, в свою очередь, вредит сосудам и может стать одной из причин инфаркта или инсульта. Как заключили исследователи, тем, кто следит за своим сердцем, надо есть больше маложирных йогуртов, творожков, сыров и так далее — это поможет сохранить фигуру и оздоровиться.

2 Ешьте рыбу. Постоянное потребление рыбы помогает справиться с учащённым сердцебиением и даже лёгкой аритмией, которые в свою очередь могут привести к инфаркту и даже смерти. Такие данные получили сотрудники Гарвардского медицинского института. Они утверждают, что тем, кто беспокоится о своём здоровье, достаточно есть рыбу один-два раза в неделю, и желательно, чтобы это было блюдо пожирнее — из тунца или лосося, например.

3 Налегайте на соки. Британская академия наук обнародовала данные исследований, согласно которым гранатовый сок укрепляет кровеносные сосуды и даже помогает им восстанавливаться. Кроме того, если выпивать по стакану этого сока в день войдёт у вас в привычку, вы из-

бавитесь от проблем с холестерином: под влиянием веществ, содержащихся в соке, холестериновые бляшки уменьшаются почти в два раза.

4 Вместо соли — соевый соус. Врачи Национального университета Сингапура советуют ежедневно добавлять в супы, горячие блюда и салаты не соль, а тёмный соевый соус. Это поможет вашему организму бороться с вредными последствиями курения, лишнего веса и даже диабета. Однако будьте внимательны: соус сам по себе может содержать довольно много «белой смерти», поэтому перед покупкой читайте, что написано в разделе «Состав» на этикетке.

5 Почаще смейтесь. Не любите грустное кино? Ну и правильно. Согласно данным Мэрилендского медицинского института, во время просмотра комедий кровообращение у человека намного лучше, чем при просмотре драм и мелодрам. В среднем для профилактики сердечных недугов врачи советуют смеяться не менее 15 минут в день.

6 Здоровый сон — здоровое сердце. У женщин, спящих менее 5 часов в сутки, риск получить какое-нибудь сердечно-сосудистое заболевание аж на 30% выше, чем у тех, кто проводит в постели по 8 часов. Секрет в том, что недосып мо-

жет стать причиной гормонального дисбаланса, нарушить уровень сахара в крови и подпортить вам давление. Так что, вдоволь насмеявшись, выпейте стакан тёплого молока и ложитесь спать.

7 Дышите глубже. Обычный человек в состоянии покоя делает от 16 до 19 вдохов в минуту. Чтобы нормализовать своё давление, попробуйте снизить эту цифру до 10. Как утверждает исследователь британского Института изучения старения Дэвид Андерсон, такая несложная дыхательная гимнастика тормозит в организме процесс выделения солей в кровь.

8 Слушайте джаз. Группа врачей из Оксфордского университета обнаружила, что то, что мы слушаем, влияет на наш сердечный ритм. Негромкая музыка с медленным ритмом способствует замедлению сердцебиения, а следовательно, даёт вашему сердцу хорошую передышку.

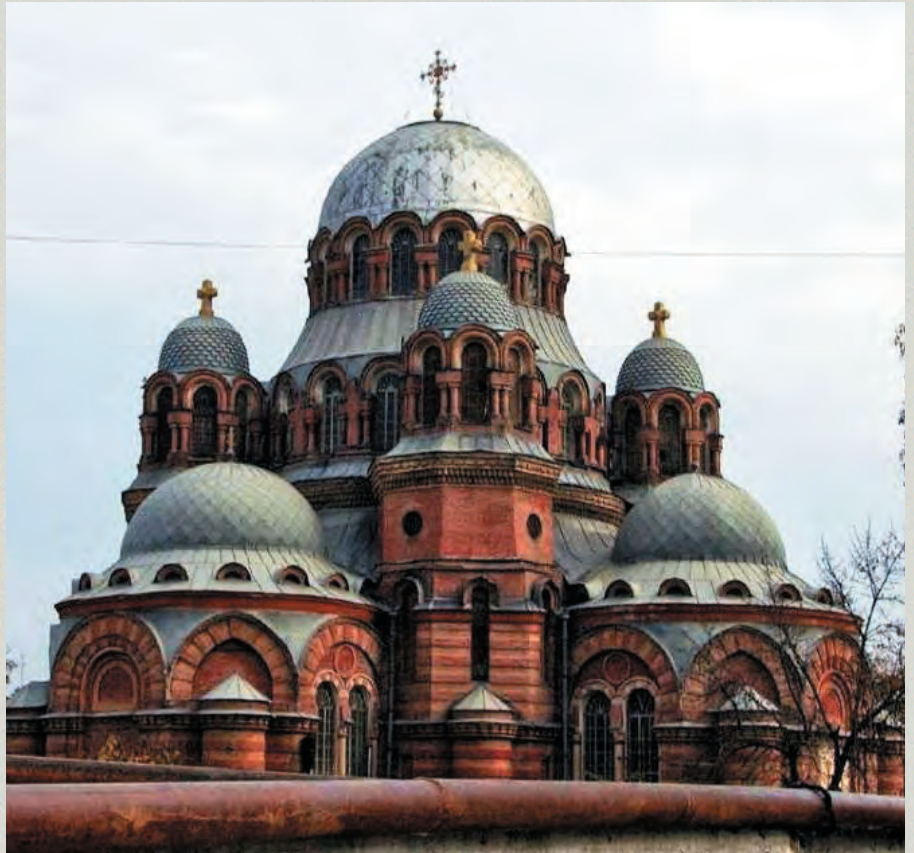
9 Занимайтесь гимнастикой. Лёгкие упражнения также помогают нормализовать давление и тренировать сердечную мышцу. Лучше всего подойдут какие-нибудь растяжки, дыхательная гимнастика или йога. Главное — не перенапрягаться и делать упражнения регулярно.

Темиркъязыкъ Кавказдагъы лап да уллу килиса Хасавюртда ерлешген. Федерал даражадагъы архитектура эсделик бырынгъы византия къайда да къурулгъан. Килисаны бийиклиги—45 метр, малайиклени санавуна гёре, 9 гюмези бар.

Ибадат уйге Иса пайхамарны анасыны сураты этилген иконаны аты къоюлгъан. Шону ерли христианлар сигърулу гючю булангъы сыйлы иконагъа гысаплайлар.

1170-нчи йылда орус бийлени бирлешген черивлери Новгородну къамавгъа алалар. Чапгъынчылагъа Суздаль шагъарны бийи Андрей Боголюбскийни уланы башчылыкъ эте. Къыйынлы гъалгъа тарыгъан новгороддулар Аллагъдан кёмек тилей, дуалар эте. Арадан уьч гюн оьтют, шагъарны архиепископу Илия бир тамаша тавушланы эшите. Оьрден гелеген йимик чалынагъан тавуш огъар: «Килисадагъы Христосну анасыны сураты этилген иконаны алып, шагъарны лап бийик баруларына ерлешдир»,—деп буюра. Шо оьзю Аллагъдан гелген белгидир деп, Илия иконаны баруларда ерлешдире. Шагъарны тамларыны тютюнде токътагъан асгер минглер булан окълар ата. Шоланы бириси учуп гелип иконагъа чанчыла. Шо заман суратдагъы Ананы гёзьяшлары акъма башлай. Шо мюгълетде душманны бирден уллу къоркъунчукъ къуршай. Олар къылычларын да сувуруп, бир-бирине тебине, бир-бирин къырма уруна. Сав къалгъанлары шагъарны ювугъундан къачып, арекдеги къалын орманлагъа гирип яшыналар. Шондан берли, орус христианлар шо гюнню байрам гюнге гысаплайлар.

Хасавюртдагъа килисагъа 100 йылдан да артыкъ бола. Башлап 1898-нчи йылда мунда гиччирек такътадан ишленген ибадат уй ачыла. Шо вакътилерде шагъарда турагъан христианланы санаву 90 минге етише болгъан. 1901-

Лап да уллу килиса

нчи йылны апрель айыны 29-нда оьтгерилген уллу жыйында олар килисаны янгы ерде къурма токъташалар. Оьзюне бир минг адам сыягъан килисаны проектин инженер И. Рябкинге онгарма тапшуралар. Арадан бир ай гетип къурулуш ишлер башлана. 1907-нчи йылны апрель айыны 15-нде бары да ишлер тамамланып, килиса шатлы шартларда ачыла ва мунда биринчи къулдукъ этиле.

О замангъы газетлерде язылгъангъа гёре, килисаны ичи бек бай ва гёзел кюйде онгарылгъан болгъан. Килисаны ачылывун Романовланы пача уьюню 300 йыллыгъына багъышлагъанлар.

1918-нчи йылда килисагъа от тютюше ва ибадат уйге уллу зарал бола. Тек шогъар дакъарамай, дин къулдукъланы кютювю токътал-

май. Килисаны 1930-нчу йылны орталарында ябалар ва складлар учун къоллайлар. Къонгуравланы янгыз бирисин къоялар. Гюмезлени уьстюндеги хачлар да еринде къала.

1943-нчю йылда килисагъа янгыдан от тютюше. Такъта поллар, батгъычлар, штукатурка толу кюйде яллай. Шо йылны ахырларында килисаны христианлагъа къайтаралар.

Гъали байрам гюнлерде килисагъа 2 минге ювукъ адам жыйыла. 2015-нчи йылда килиса федерал агъамияты булангъы архитектура эсделиклени сиягъына гийирилген ва хас программагъа гёре ювукъ арада ярашдырыв ишлер башланма герек.

**Гъазирлеген
Гюльнара АСАДУЛЛАЕВА**

АЛМАНЫ ЭКИ ГЕСЕГИ ЙИМИК...

Оьчлю заманлар, оьчлю юреклер... Шо сёзлени 200 йыл алякъда белгили шаир гележекде не болажагъын билегендей, бизин гьакъыбызда сама айтмагъанмы? Тек нечакъы тарлана турсакъ да, бугюн де яшавда сююв де бар, инче гьислер де. Олар юрекни бир арек мююшюнде яшынып ачыкъдан сезилмей буса да ярай. Амма бираз тергевлю болсанг, инсанны иржайывунда, къаравунда билинмей къалмай.

Биз хабарлама сюеген агьлюню бютюн Дагъыстанда яхшы танный десек дурус болуп битмес. Олагъа гьалиги заманны «аврувлары» къабунмагъан. Бу ожакъда танывлу, макътавланмагъа лайыкълы болма къарамайлар. Янгыз танглагъан касбусунда оьр даражалагъа етме талпыналар. Олар ишиндеги уьстюнлюклерин айтып дангъа чыгъарма къаст этмейлер. Шону булан оьзлени ич дюньясына да оьзгелени чомулма къоймайлар. Бу тамаша агьлю чер бир алманы эки гесеги йимик, тынглагъан сайын олар нечик бир-бирине ювукъ экенни англайсан.

БАЛИКИ, ШОГЪАР АЙТАДЫР СЮЮВ ДЕП...

Экиси де Акъуша районну Муги деген юртунда тувгъан, оьр билимлер алгъан. Акъай Муртазаев ДГУ-ну физика факультетин битдирген. Ленинград университетини аспирантурасында охугъан. Жума медицина институтну тамамлап, врачны касбусун танглагъан. Ола-

ны ата-аналары да тезден берли, яшлар тувгъанча да къурдашлыкъ юрютуп гелген.

Акъай ва Жума бир-бирине ёлукъмай къалма бола эдими экен деп ойлашаман? Тамаша, неге тюгюл, хыйлы зат оланы яшавунда рас геле, кёп зат бирикдире. Олар башлап бир-бирине арекден къарап, гьарзатны мизанларда йимик чегип тургъан. Жуманы атасы физика-математика илмуланы доктору, профессор Хизрикъади Къурбанович къурдашыны уланы Акъайны даим макътай болгъан. Билимлерин теренлешдирме белсенген пагъмулу студентге, медалистге оьркыймат бере.

Уьйдегилерине Акъайны гьакъында хабарлай туруп: «Огъарчы илмугъа тувра ёл гёрсетилген»,— дей. Балики, шо заман Жума да улангъа тергев берме башлагъандыр. Тек Жума уьйленмеге, оьзюню ожагъын къурма алгъасамай эди. Ол оьр охув ожакъны битдиргенде, янгыз врач болуп къалма сюймей, танглагъан касбусуну бары да сырларына тюшюнме умут эте.

Акъай оьзюню ушатагъанын Жума да гьис эте. Тек тюзюню айтгъанда, инче белли, узун эшилген чачлары булангъы исбайы къызгъа «гёз салгъан» уланлар дагъы да хыйлы бола. Бара-бара Жумада Акъайгъа бакъгъан якъда гъашыкъ гьислер тувулуна, осуз яшавун гёз алгъа гелтирме болмай. Заманы гелгенде, Акъайны ата-анасы къурдашыны уьюне гелечилерин бакъдыргъанда, ол къызын лап сюеген студентине эрге берме шоссагъат рази бола.

АКЪАЙ...

—Мени агьлю яшавум шолай шатлы, насипли башланар деп турмай эдим. Биринчи гюнлерден тутуп биз дюньягъа бир гёзден къарайгъаныбыз, айланадагъы яшавну бир йимик къабул этегенибиз, гьатта бир йимик китапланы охуйгъаныкъ, бир йимик фильмлеге къарайгъаныкъ ачыкъ болду. Ол янымда болмаса, бир гюн де туруп болмажагъымны англадым. Сени экинчи яртынг агьлю черингден къайры, сени булан бир ойдагъы

адам буса— шо уллу насип. Мен насипли адамман!

ЖУМА...

—Уйленген сонг да мени илмугъа, билимлеге бакъгъан якъдагъы гъасиретлигим сувумады. Акъай, сайки, агълюнгден эсе, ишинге артыкъ тергев берсен деп айып этмейгени мени учун бек агъамиятлы эди. Биз бир-бирибизни ярты сёзден, гъатта сёзсюз де англай эдик. Акъай къатты ич низамы булангъы адам. Йыллар гетип мен озюм учун ону янгы ва янгы хасиятларын ачаман. Артыкъ талаплы йимик гёрюнсе де, ол инче гъисли, суйкюмлю адам. Акъай мени аркъатаявум, ону булан мен яшавну бир къыйынлыгъындан да къоркъмайман.

АДАТЛЫ АГЪЛЮ...

Жагъиллени агълю яшавуну башлапгъы йыллары тынч, булутсуз эди деп ойлашагъанлар янгылыш бола. Олар биринчи уйлери къурулагъан вакътини иржая туруп эсге алалар. Бир дос-къардаш да,

къурдаш да ягъада къалмады, болагъан кёмегин этди. Акъай озю де китапларын къоюп, къолуна бел, машина, чёкюч алып къурулуш ишлеге къуршала эди. Жума буса эрине къарап: «Пагъмулу адам, бары да якъдан пагъмулу болма герек»,—деп кюлей эди. Янгы уйлерде даимликге сююв, гелишлик ва рагъму къонуш таба.

—Бизадатлы милли аралыкълагъа, мердешлеге де къарамай насип сагъа онгайлы ерде бола деп гъисап этебиз,—дей Жума. —Шолай бизин ата-аналарыбыз да уйретген, шолай биз яшларыбызгъа да англатабыз, торунларыбыз да шолай оьсер деп умут этебиз...

ИЛМУНУ ТАРМАГЪЫНДА...

Муртазаевлени уюнде ишин бир авур намусгъа, юкге санамайлар. Буса да, ялалма да унутмайлар. Бош заманын аслу гъалда ата юрту Мугиде оьтгерелер. Акъай Къурбанович айтагъан кюйде, огъар ата юртунда болгъан эки гюн де илму чалышывун узатма янгы гючлер, илгъам бере. Ол адатлы илму ахтарывлар оьтгеренден къайры, Россияны Илмулар Академиясыны Дагъыстан илму центрына да башчылыкъ эте. Ону атын халкъара илму жамиятны арасында яхшы таныйлар. Озокъда, 90-нчы йылларда аспирантураны янгы битип, физиканы сырларына тюшюнме башлагъан Акъай арадан онча кёп заманда гетмейли, белгили алимлени арасында танывлу болар деп умут да этмеген. Тек гёз къоркъач, къол батыр дегенлей, Ленинграддагъы университетде башлап кандидатлыкъ ишин якълай ва арты булан илмуланы доктору деген атгъа да ес бола.

Шо уллу даражалы илмугъа мекенли алынган абатлар эди. Ол РАН-ны Дагъыстан центрыны физика институтундагъы ишин илму къуллукъчудан башлап, аззаманны ичинде шо илму идараны башчысына ерли гётериле. Институтунда Россияда биринчилей гъисап этив

физиканы лабораториясын къура. 2008-нчи йылда А. Муртазаев Россияны Илмулар Академиясыны член-корреспонденти этилип сайлана. А. Муртазаевни физика тармакъдагъы ахтарывларына байлавлу макъалалар ингилис тилге таржума этилип, бары да белгили тыш уьлкели илму журналларда чыгъа. Ону лекциялар охумагъа гъар тюрлю илму центрлагъа чакъыралар. Артдагъы 20 йылны ичинде, ол 50 грантны ва проектлени утгъан. Ону башчылыгъы булан 9 жагъил алим кандидатлыкъ ишлер якълагъан.

БИРДАГЪЫ КЕРЕН АГЪЛЮНЮ ГЪАКЪЫНДА...

Жума озюню яшавунда къыйынлыкълар нечакъы болгъан буса да, ярай деп шюкюрлюк эте, тек гъар гюнлюк авараланы барышында ол шоланы да эслемеген. Эки авлет, арты-алды ёкъ къонакълар... Оьзге ерлерден Магъачкъалагъа илму конференциягъа гелеген алимлер адатлы гъалда къонакъюйлеге бармай Муртазаевлени ожагъында токътайлар. Олар да озь янындан «къайтарыш» этмей къоймайлар. Муртазаевлер озьлени шагъарына гелген деген хабарны эшитсе, тез къаршылама алгъасайлар ва озьлеге къонакъгъа чакъыралар. Оланы Магъачкъаладан эсе, Москвада, Петербургда, Ростовда, Екатеринбургда, Краснодарда, Къазанда, Уфада... къурдашлары артыкъ.

Жума Муртазаева гъар дагъыстанлы къатын учун ишини де, ожагъыны да масъаласы арагъа чыкыгъанда, онда инг алдын агълюге бакъгъан якъдагъы тергев артыкъ болма тарыкъ деп гъисап эте. Эки де намусну бойнуна алып, уьстюнлю кюйде юрютноп бажара буса чы, огъар даим алгышлар этип турма герек дей. Шо якъдан Жумагъа илыкъма бир себеп де ёкъ. Ол гъайлы ана, тизив агълю чер ва пагъмулу касбучу да дюр. Жума Хизрикъадиевна Дагъыстан

медицина академияны неврология ва акушер кафедрасыны янында иш гёреген клиника ординатура-ны битдирген сонг, Республиканы аналаны савлугъун сакълавну центрында ишлей.

—Ону телефонуна гече де, гюн де зенглер геле. Ол гьарисине чыдамлы кюйде жавап, насигьатлар берме кьарай,—деп мюкюр бола Акъай Кьурбанович. Сёз ёругъуна айтгъанда, Жума Муртазаева «Дагъыстанны савлукъ сакълавуну отличниги» деген медаль булан савгъатлангъан—оьр даражалы касбучу.

АГЪЛЮ МЕРДЕШЛЕРИ...

—Яшдан берли биз кьызларыбызны яшавну бар кююнде кьабул этме уйрете эдик. О яхшы, бу яман деп бары да затны чайнап авзуна салма кьарамай эдик. Оьзлеге гьар-бир затгъа тюшонме ёл кьоя эдик ва олар оьзлер гелген бир кьараргъа алгъасап кьаршылыкъ билдирме, оюн алышдырма, башгъа якъгъа бурма алгъасамай эдик,—дей Акъай ва Жума. —Биз оьзюбюзню яшавубузда да шолай этип гелгенбиз ва оьзлер учун уялма тюшмейген, гьакъыллы, ойлашагъан авлетлени

оьздюргенибизге сююнебиз. Олар гьар-бир затгъа сабур кюйде кьыймат берегини, гьасиллер чыгъарма алгъасамайгъанын, юреклеринде ачувларын узакъ сакъламайгъанын атив гёребиз.

Эр-кьатын Муртазаевлер яшавда байынабыз, акъчалы-бокъчалы болабыз деп, бир де талашып айланмагъан ва оьзгелени алдында атив болуп гёрюнейик деп гёземеликге бир зат да этмейлер. Олар ата-ана болмакъ уллу жаваплылыкъ экенни яхшы англайлар. Шо ёлда гьар инсанны гьар тюрлю четимликлер, кьыйынлыкълар кьаравуллайгъанын да яхшы билелер. Шо кьыйынлыкълардан да ата-ана биревден кёмек гелер деп умут этип турмай оьз кьасты, гьаракаты булан оьтмеге герек.

Муртазаевлени кьызларыны уллусу Асият 6 йыл чагъындан тутуп улланасы ва уллатасы булан Муги де яшагъан. Юрт тарбия онда гъали де билине. Ол кёп охуй ва атасы йимик физик болма, илму ахтарывлар булан доланма умут эте болгъан.

Ол ДГУ-ну физика факультетинде охуйгъанда, эки керен Россияны Президентини стипендиаты болгъан. Тек шо гьакъда макътаныв

дос-кьардашына айта турмагъан. Гьатта ата-анасы да шо сююнчлю хабарны башлап башгъалардан эшитгенлер. Бугюнлерде Асият бир заман оьзю охугъан факультетде илму кьуллукъчу болуп чалыша. Иш ёлдашлары ону бажарывлугъуна, жаваплылыкъына оьр кьыймат берелер. Башгъачалай болма кюй де ёкъ. Асиятны уллатасы физика илмуланы доктору, кафедраны заведующийи, улланасы Ашура Рашитовна—сынавлу педагог. Мугидеги бирдагы уллатасы Кьурбан Муртазаевич—Уллу Ватан даву ветераны. Давдан сонг бютюн яшавун журналистикагъа ва ана тиллени ахтарывгъа багъышлагъан. Муаллим, завуч, школаны директору болуп ишлегенден кьайры, 16 йылны узагъында «Путь Ильича» деген район газетге башчылыкъ этип гелген. Алтын кьалам ва Н. Крупскаяны атындагы премияланы лауреаты, дарги тилден башлапгъы класлар учунгъу охув китапны автору.

Гиччиси Айшат Москвада В. Суриковну атындагы художественный институтда охуй. Онда да Муртазаевлени хасияты бар: бир гюнню ичинде пединститутдагы охувун кьоюп, Москвагъа чыгъып гетген. Ол инчесаниятны ахтаравгъан касбучу болма сюе. Анасына физиклер ва медиклер яшайгъан агълуде кьызына яратывчулукъ ишге гьаваслыкъ кьайдан гелген деп сорайман.

—Гиччиден берли сурат этме бек гьасирет эди,—дей Жума. —Оьзюне янгы 10 йыл битгенде, яшланы бютюнроссия конкурсунда уьст болуп, Президентни грантын утгъан эди. Тек бир де шону булан макътаныв юрюмеген.

Тюзюн айтгъанда, тавлар элинде кьол саниятгъа кьачан да тергев берилип гелгенин гьисапгъа алсакъ, Асиятны чеберликге, яратывчулукъгъа талпынывуна тамаша болма тюшмейдир. Ата-бабаларындан кьалгъан варисликдир.

Айшат ТАЖУДИНОВА

АЛГЪЫШЛЫ СОНЕТЛЕР АНАГЪА

Ананы келпети гъар не девюрде кѣп-кѣп шаирлени тергевюн тартып гелген, гъатта адабиятланы тарихинде бу масъалагъа тергев бермей оьтноп гетген язивчуланы датапма къыйындыр. Амма, ананы келпетин яратыв булан байлавлу болуп А. Жачаевни яратывчулугъуну оьзтѣречелигин сѣйлесек, шаир бу масъалагъа бир-эки шиърусун багъышлап къоймагъанын, кѣп санавдагъы асарларын, гъатта яратывчулугъуну аслам бир пайын багъышлагъанын гѣрежекбиз.

А. Жачаев гъар инсанны яшавунда ананы агъамиятлыгъын яхшы англай, шо саялы да шаир огъар багъышлангъан сатырланы яратмакъны гъеч кѣп гѣрмей. Анагъа алгъыш этмек, огъар разилик билдирмек учун, ол къужурлу чебер къуралланы къоллап, инг де тизив, инг де асил сѣзлени табып бажара. «Ана-чыракъ» деген сонетде автор ананы савлай дюньягъа ярыкъ береген чыракъ булан тенгleshдире:

*Шо чыракъгъа яшлар тез-тез етседи,
Шат январдай шайлы ярыкъ этседи.
Гюч къошайыкъ шо ярыкъны гючюне,
Ана берген сют чыкъмасдай гъарамгъа.
Ана деген чыракъ сѣнсе, уй чю не,
Савлай дюнья болар эди къарангъы.*

«Ярыкъ бере гече де» деген сонетиндешаир оьрде эсгерилген асарындагъы маънаны бирден-бир теренleshдирип, гючлендирип гѣрсете. Башлапгъы эки дѣртлюкде асарны лирикалы игити савлай аламгъа ярыкъ, исив, яшав берген гюнешни атын тутуп сѣйлей. Гюнешни чомартлыгъына мюкюр лирикалы игит ону алдында баш ие. Амма сонетни къалгъан алты сатырында, тенгleshдирип, къопдурув чеберлик къураллардан пайдалана туруп, ол ана юрекни гюнешден де оьрге сала.

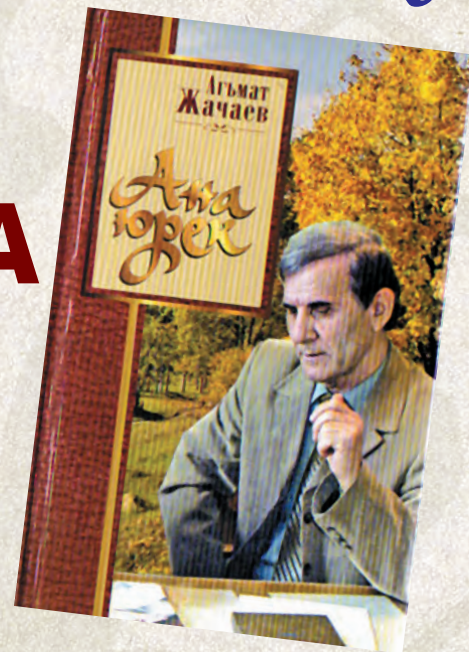
*Ярыкъякъдан сен огъартенг гелмейсен,
Ону сигъру ярыгъы кѣп нече де:
Сен гюнюзлер туюгъу ярыкъ бермейсен,
Ана юрек ярыкъ бере гече де.*

А. Жачаевни шиъруларында ананы келпети тюрлю-тюрлю янлардан, инсанны яшавуну инг де агъамиятлы янлары булан тыгъыс байлавлукъда алынып гѣрсетиле: ана-бала, ана ватан, ана тил ва шолай башгъалары. Буса да ол биринчи ерге аналаны авлетлер булангъы аралыкъларын чыгъарып сѣйлей. Шаирни бу тайпа сонетлерин шартлы къайдада экиге бѣлюп сѣйлеме ярай: аналаны авлетлеге бакъгъан якъдагъы янашыву; авлетлени де аналагъа бакъгъан якъдагъы янашыву. «Ана юрек» деген сонет – аналаны авлетлеге бакъгъан якъдагъы янашывун чебер ва таъсирли гѣрсетеген асарлардан бириси. Бир шиъруну ичинде автор къоллагъан бай ва къужурлу эпитетлер, такрарлавлар, тенгleshдиривлер, къопдурувлар, къаршы салывлар – булар гъариси сонетни аслу маънасына оьз къуллугъун кютюп юрюй.

*Бир шо юрек къорур бизин балагъдан,
Бир шо юрек алгъыш алар Аллагъдан.
Язбаш эртен бюр ачсын деп гъар терек,
Чомарт гюнден исив-шавла чачыла,
Исив берип анадагъы шо юрек,
Бюрдей болуп бизде юрек ачыла.*

«Къолларынгны оьбеим» деген сонетде буса авлетини анасына бакъгъан якъдагъы янашыву сурагълана. Асар биринчи бетде, мекенleshдирип айтгъанда, ѳлгъа чыкъма деп онгарылгъан, анасы булан савболлашып айланагъан лирикалы игитни (уланни) атындан яратылгъан. Бютюн оьмюрю оьзюнден кѣп яхшылыкълар гѣрюп тургъан анасына ол гъакъ юрекден алгъышлар эте. Лирикалы игитни анасы булангъы савболлашывун шаир назикден гѣрсетме, кимге де таъсирли тиеген кюйде берме бажаргъан.

*Нече оьпсем, уланынгны бурнуна
Къолларынгдан экмек ийис уруна.
Къара чачынг акъ этсе де йылларынг,
Акъ унуну бир элеме, юз эле...
Экмек ийис гелеген шу къолларынг
Оьбюп гетсем, ѳлум мени тюзеле.*

Амма биз нечакъы суймесек де, бары да авлетлер оьз аналарына оьрде эсгерилген асарны лирикалы игити йимик янашып турмай. Айланабызда аналаны хадири билмейген, кепин бузуп къоягъан, олагъа арт берген, гъатта намарт чыгъагъан авлетлер де ѳлукъмай къалмай. Балики де, ата-бабаларыбыз: «Ана гѣнгю – балада, бала гѣнгю – гъавада», – деп шолай мисалланы гѣрген сонг айтгъандыр. А. Жачаев де оьзюню яратывчулугъунда бу ѳрукъдагъы ана-бала аралыкъланы тергевсюз къоюп оьтноп болмай. «Янгъыз ана», «Учуз сын», «Адам деме анасы да тартына», «Къабур башдагъы къазыкъ», «Ана тура сайралып» ва шолай оьзге сонетлеринде ол янгъыз, языкълангъан аналаны ва шолай да гъайсыз, аналарын ташлап гетген авлетлени келпетлерин ярага. Ичделик, маъна янларындан алгъанда, «Учуз сын» деген сонет гиччирек балладагъа парх бере. Асарда эсгерилеген кюйде, бир къарым улан, харжны къызгъанып, бир нече йыл оьлген анасына сын салмай тура ва ахырда да барып сынчыдан лап да учуз сынны ахтара. Сынчы да шо улангъа оьзюне гѣре нече де къыйышывлу сѣзлер таба:

*–Мунасынлар, къайсын суйсенг сатып ал,
Сендей къызгъанч анасына сын салмас.
Яда къабур башда оьзюнегъа тыпкъал,
Ананг учун сенден учуз сын болмас!*

Кѣбюсю халкъларда йимик, къумукъларда да «ана» деген сѣз гъар-бир инсан учун инг де сыйлы англавагъа байланып гелегени негъакъ туюгъл: ана топуракъ, ана эл, ана тил ва шолай

оьзгелери. Неге тьогюлде, топуракъгъа, элге, тилге бакъгъан якъдагъы сююв, шексиз кюйде, аналардан баш ала. «Ана тил» деген сонет А. Жачаев бу масъаланы теренден сезеген шаир экенлигин ачыкъдан гёрсетип тура. Бу бир асарны ичинде «ана», «эл», «тил» деген англавлар шончакъы да бир-бирине тыгъыс байланып, бир-бири булан шончакъы да бек къатышып геле чи, гъатта оланы бирин-биринден айырып сёйлеме де бажарылмай:

*Анасыны тилин сёкме болагъан
Къол гётерме болар гъатта анагъа.
Башлап сагъа тынглагъанман бешикде,
Башлап сени эшитгенмен анамдан,
Ана тилин анасыдай суймеген
Ана элин сюер десе инанман.*

Демек, гъар не затны алып къарасакъ да, яхшыны да, яманны да ана ймик теренден, назикден сезип болагъан гъеч бирев ёкъдур. Белгили кюйде, дюнья яралгъанлы кёп давлар болуп гетген. Шо давланы азаплары кёп-кёп халкълагъа, кёп-кёп уьягълюлеге, кёп-кёп инсанлагъа тийген, оланы зарландыргъан. «Давну кюлю» деген сонетде автор шо гъакъда сёйлей. Амма автор давну азапларын ананы келпетине байлап сёйлейгенлик масъаланы бирден-бир гючлендире, теренлешдире. Асарда «кюлю» деген англавгъа оьзтёрече маъна берилгенлик охувчуну айрокъда бек тергевюн тарта:

*Кёп затлагъа давну кюлю чачылгъан...
Тек кёп затдан о тайгъан, о арчылгъан.*

*Тангдан туруп танг юлдуздай янасан,
Сен чи дагъы акъ сют берген анасан!*

Буса да А. Жачаевни анагъа багъышлангъан автобиографиялы шиъруларыны арасында оьз анасыны келпети яратылгъанлары айрыча ерни тутуп геле. Шаирни бу тайпа шиъруларыны арасында анасы савда яратылгъанлары да, ол бу дюньядан гетген сонг яратылгъанлары да бар. Тек къайсы шиърусун алсанг да, анасына бакъгъан якъдагъы зор гючлю сююв, ону алдында даим оьзюн борчлу гъисап этив шоланы гъарисинден къызыл сызакъ болуп оьге. «Борчум кютюп болгъай эдим анагъа» деген сонетде шо гъислер ачыкъдан берилген:

*Къачан барсакъ – къарап болакъа нуалда,
Къайта бусакъ – къарт анабыз сыныгъа.
Бойнум басгъан борчларымдан лап алда
Борчум кютюп болгъай эдим анагъа.*

Сонетлерде болсун яда поэзияны башгъа жураларында болсун, Дагъыстанны халкъ шаири А. Жачаев ананы келпетин яратывгъа къайтып-къайтып геле, янгы-янгы асарларын ярата. Шаир оьзю де гъар асарында бу масъаланы ахырына чыкъма тынч тьогюлню гъис этегендей, бу масъалагъа дагъы да къайтып гелегегин билдирегендей бола. «Анабызны алгъышы» деген шиърусунда лирикалы игитни анасына бакъгъан якъдагъы гъайран янашыву берилген. Ол бютюн дюньяны инсанларыны атындан аналагъа тергевлю болма чакъырыв этегендей:

*Бир анадыр аз болагъан къаргъышы,
Бир ананы насип бизге алгъышы.
Бир анадыр якълар бизин якъласа,
Бир анадыр къарабызны акълажаскъ,
Балагълардан бизин гъеч зат сакъласа,
Анабызны алгъышыдыр сакълажаскъ.*

Ананы агъамиятлыгъын шулай теренден сезип, огъар шулай зор уллу къыймат берип бажарагъан автор бу масъаланы чебер ахтарывун узатагъына, бу тармакъда энниден сонг да тизив-тизив асарларын яратагъына гъакъ юрекден инанаман. Сонг да, Дагъыстанны халкъ шаири, Дагъыстан Республиканы Пачалыкъ савгъатыны лауреаты Агъмат Жачаевни тезден гёзленген, «Сайламлы сонетлер» деген китабын охувчулар ари в къабул этгенине шеклик тувулмай.

**Агъарагъим СОЛТАНМУРАТОВ,
ДГУ-ну доценти, филология
илмуланы кандидаты**

Элни, ватанны гъакъында язагъанда, А. Жачаев ортакъ, къычырыкъ маънасы булангъы сёзлени танглап турмай. Шаирни асарларында бу англавлар охувчугъа ювукъ тиеген къайдада, тувра, мекенли маъналарында алынып бериле. «Анамны ую» деген сонет айтылгъан пикрубузну ачыкъ кюйде исбатлай. Эл, ватан сонетни лирикалы игити учун оьзюне инг де аявлу, сагъынчлы болгъан анасыны уьонден башлана. Оьзюнде бар лап тизив хасиятлагъа да ол анасыны уьонде кюрчю салынгъанын бир заманда да унутмай.

Айры инсанни, савлай халкъны, бютюн элни тарихи, къысматы булан байлавлу инг де уллу, агъамиятлы агъвалатланы суратламакъ учун да, А. Жачаев ананы келпетинден пайдалана. Шаирни масъалагъа шолай янашагъанлыгъы англашыла, неге тьогюл де, шаг, яхшы хабарлагъа инг де бек сююнеген анадыр, пашман, аччы хабарлагъа инг де артыкъ къыйналагъан да олду.

*Аналардан таймай шо кюлю, шо акълыкъ,
Акъ чачлары эте шогъар шагъатлыкъ.*

А. Жачаевни ананы келпетин яратывгъа багъышлангъан сонетлерини арасында автобиографиялы тайпалары, демек, авторну оьзюню анасына, уьягълюсюне (авлетлерини анасына), оьзю таныйгъан-билеген оьзге аналагъа багъышлангъанлары да бар. Шаир учун ана болмакъ бу дюньяда инг де оьр атгъа ес болмакъдыр. Шо саялы да «Сен чи дагъы акъ сют берген анасан» деген сонетинде ол оьзюню уьягълюсюне яшавлукъ ёлдашы гъисапда тьогюл, авлетлерини анасы гъисапда багъа бере. Сонетни автору уьягълюсюню гъар этген ишинде авлетлерине бакъгъан якъда уллу сюювню, жаны авруйгъанлыкъны, оланы аявлайгъанлыкъны, къоруп сакълама белсенгенликни эслей:

*Сен яшланы шат гёрсенг – шат боласан,
Сен оланы пашман гёрсенг – панасан,*

АРИВЮМЕ АРИВ СЮЮВ ЯРАША

АРИВ КЪАТЫНЛАР

Къырыйында атив къатын бар буса,
Акъ чечекдей ява къышны къары да,
Атив къатын бир иржайып къараса,
Унутула жагъаннем от бары да.

Атив къашлар къалам булан гъызгъандай,
Атив бутлар ясалгъандай мәрмардан,
Аллагъ сизге антгъа бир де къызгъанмай,
Ативлюкню берип къойгъан бар-бардан.

Ативлеге гёз къаратмай гъали ким,
Пайхаммар да къаратгъандыр, баликим.
Атив ойгъа эркек къавум къол баса,
Эркеклени шо ягъындан эси бар,
Атив-атив къатынлары болмаса,
Атив деме аз дюньяны неси бар?

СЕНДЕ ГЁРДЮМ

Сенде гёрдюм субай талны ативюн,
Сенде гёрдюм сурат йимик гюл бетни,
Сенде гёрдюм ачыкъ кюйде, ативюм,
Сюймек учун ясалгъандай келпетни.

Сенде гёрдюм сомалакъны акълыгъын,
Сенде гёрдюм ала гёзню сакълыгъын,
Сенде гёрдюм акъ юлдузну гечеги,
Сенде гёрдюм авлакъны акъ чечегин.

Сюйгенде мен сагъа тапма тенглени,
Сенде гёрдюм сют алмадай энглени,
Сенде гёрдюм чёлню чебер сайгъагъын,
Сенде гёрдюм сенсиз ёлну тайгъагъын.

Гёргенлерим гёзел тюсге боярсан,
Гёрмегеним озюнг айтып къоярсан.

АРИВЮМ ДЕП АЙТАГЪАНЛЫ МЕН САГЪА

Юз ативге къаратсам да гёзюмню,
Юз де гезик юрек салар сен болдунг,
Юз ативге сюйдюртсем де озюмню,
Юрек берип, юрек алар сен болдунг.

Аллагъ сагъа атив шатлыкъ берген гюн
Йырлап алар йимик юрек тындыра,
Амма сени йыламсырап гёрген гюн
Юрегимни юз еринден сындыра.

Кзулач магъа герек сагъа гермеге,
Сени алдынгда тюгюл бюкмен тизлерим,
Айтып битмес ативлюкнюг гёрмеге
Болмай буса, тарыкъмеди гёзлерим?

Ативюмсен къарап тоюп болмасдай,
Атив болуп гёрюнмес зат къалмасдай.

СЫНА МЕНИ

Сына мени, сынап къара, сюювом,
Сен сюеген кюйде къапум кюйлеп де,
Къангып гелген къайгъылагъа ачып да,
Къагып гелген насибиме чюйлеп де.

Сына мени, сен – хансан, мен – вазирмен,
Сына мени, суйсенг илип-асып да,
Шогъар да мен чыдамагъа гъазирмен
Юрегимни юмурукъда къысып да.

Сына мени, ташла сююв отунга,
Яндыр мени, яна-гюе къалардай,
Аллагъ берген ативюмню атына
Артсыз-алсыз алгъыш этип алардай.

Сына мени, нечик суйсенг къайырып,
Тек сынама ативюмден айырып!

АЛЛАГЪ ГЕЧМЕС ГЮНАГЪГЪА МЕН ЁРАЙМАН

Бир яшарман, къысмагъа магъа язгъандай,
Къысматыма бир де азув къысарман,
Бу яшавда бир де гюнагъ къазанмай
Нечик яшап бола, гейлер, бусурман!

Сюегенлер сююнч ичмей оймакъдан,
Сююнчу кёп суйгенлени гюллеймен,
Сюйген досун бир башгъагъа къоймакъдан
Дагъы артыкъ гюнагъны мен билмеймен.

Ативюме кзулачымы ачайым,
Шо гюнагъдан, гейлер, нечик къачайым!
Ативюмсюз сююнчюм не, гючюм не,
О сав чакъы ойгъа батман, орайман,
Ативюмню гёрмей ятгъан гечемни
Аллагъ гечмес гюнагъгъа мен ёрайман.

ВЁРЕ, КЪОРКЪМА

Юрегингни шеклик къыйнап бир-бирде,
Ативюмсен бир сен ичден гюердей,
Юлдузлардай ативлер кёп ерлерде
Аз болсадынг демеге де сюердей.

Ким ативлер булан къайда болсам да,
Сёз де къайда атив сени сёзюнгден,
Юлдузланы арасында къалсам да,
Антгъа бир де ативю ёкъ озюнгден.

Арек гетип къайтгъан сайын, бир сенсен,
Айтма бир зат къуванардай ативюм,
Къайтдынгмы деп сав-саламат, эсен сен,
Ала гёзюнг сувланардай ативюм.

Вёре, къоркъма, сююв якъдан байымсан,
Юлдузлагъа алышдырмас Айымсан.

Касбу ёлдашынгны, къалам къурдашынгны гъакъында язма бир янындан тынч, неге тюзюл, сен озюнг де шо ишни бары да сырларын билесен. Башгъа янындан, уллу жаваплылыкъны гъис этесен. Биз, журналистлер, гъар макъала, гъар берилиш нечик къыйынлыкъда тувулунагъанын, шону уьстюнден нечакъы тер тѣкме тюшегенин яхшы билебиз. Тек тюзюн айтгъанда, нечакъы къыйын гѣрюнсе де, шо касбугъа бир гелгенлер, адатлы гъалда дагъы башгъа ишни ахтарып айланмайлар, журналистикагъа амин кюйде къалалар. Шо бир тамаша сав болмайгъан, эми ёкъ аврув йимик. Бу яратывчу тармакъгъа озтѣрече адамлар къуршалгъан деме ярай. Олар адилликни уьст болуву учун, айрокъда, лакъыр яшавда къыйыкъсытылгъанланы гъакъында юрюле буса, арымай-талмай, къанын-жанын аямай чалышма гъазирлер. Олар гъакимиятгъа халкъны, жамиятны сесин етишдирип къоймай, оланы арасын-дагъы байлавлукъну да беклешдирмеге къаст эте.

«МЕН НАСИПЛИ АДАММАН»

Хатимат Магъамматова булан лакъыр этегенде, ол айтагъан хыйлы зат мени юрегимде де сес таба, биз бир умуми ишни этебиз деген гъис тува. Хатимат телевидениеде ишлей, РГВК «Дагъыстан» деген телеканалны милли берилишлерини шеф-редактору. Ол ана тиллени сакъламакъ учун, арымай, талмай гече де, гюн де загъмат тѣкме гъазир.

Хатимат озюню ишин бир уллу, гъар гюн этме тюшеген инживлю юкге гъисапламай. Журналистика–Х. Магъамматова учун бары да затны унутма борчлу этеген, арты уьзюлмейген яратывчулукъ гъаракат.

Хатимат адатлы дагъыстанлы агълюде тувгъан. Школада охуйгъанда, бары да чараларда жанлы кюйде ортакъчылыкъ этген. ДГУ-ну филология факультетин тамамлагъанда, анадан Ботлих районунда 10 йылны узагъына ана тилден ва адабиятдан дарслар юрютюп тургъан. Хатимат шо йылланы

озюню яшавуну лап да насипли, шавлалы заманларына санай.

–Магъа лап башындан тутуп школадагъы иш ёлдашларым булан гелишме, гъакълашма тынч эди,– деп хабарлай Хатимат. –Неге тюзюл, мен кѣп яшлы агълюде тувгъанман. Атам Нурудин Халитович мен билеген чакъы заманны ичинде сельсоветни башчысы болуп тургъан. Анам Солтанат Патхулаева 40 йыл башлапгъы класларда муаллимликни юрютюп гелген. Биз 8 къызардаш ва эркъардаш бар эдик. Гъарибизни уьйде, абзарда кютеген борчларыбыз бар эди. Барыбыз да оьр билимлер алдыкъ, касбуда, яшавда озь ерибизни тапдыкъ. Шо да атам-анамны яхшылыгъындан амалгъа гелген. Олар бизин учун бары да якъдан уьлгюлю адамлар эди.

Хатимат улланасын Патимат Сурхаеваны эсге ала: –Ол бир де охумагъан, языв-бузувну билмейген адам эди,–дей ол. –Эргишилерден къалышмай не авури ишни де этип бола эди. Биздеги къол саниятгъа

усталыкъ—ондан къалгъан варислик. Биз сагъатлар булан шып болуп ону ёммакъларына, ватанын якълайгъан игитлени гъакъындагъы тарихи хабарларына тынглай эдик.

Улланамны авзундан чыкъгъан гъар сёзю, гъар жумласы бырынгъы йыр йимик чалына эди. Шолардан мени дюнья къаравларым тувулуна эди, анадаш ерлени тарихин билме, ахтарма иштагълыкъ арта эди. Ону дарслары магъа жележек къысматымны ясама ёллар ачды.

Хатиматны яшавундагъы бары да зат анадаш району, ата юрту булан байлавлу.

—Мен къайда, не ерде болсам да, эрте-геч шонда къайтажагъымны билемен. Къайтмайлы да боламанмы, ата юртумда мен насибимни тапгъанман, мени яшларым да шонда тувгъан, — деп мюкюр бола ол.

Ону рагъмулу яшав ёлдашы, герти аркъатаяву

Ол бютюн республиканы айланып чыкъгъан, тавлар элини не ерлерин де гёрген. Обзюнде Дагъыстандан чыкъгъанланы варислери яшайгъан Туркияда бир сама болма бек умут эте. Бырынгъы тилин, адатларын, маданиятын сакълагъан ондагъы дагъыстанлылар озълени йыракъдагъы ватанындан журналист гелип, озълени гъакъында язар деп къаравуллайлар.

уыгълюсю Агъмат Хатиматны гъар-бир ишине кёмекчи болма къарай. Хатимат ондан бир затны да яшырмай.

—Шюкюр Аллагъгъа, биз ону булан бир йимик къаравлары булангъы адамларбыз,—дей ол.—Агъмат мени лап биринчи—танкъытчым ва къыймат беривчюм. Ону пикрису мени учун бек агъамиятлы. Ону насигъатларын ишимде хыйлы къоллагъанман. Ол юртеген иш мени касбума ювукъ тюгюл буса да, ана тиллер булангъы герти гъалны, оланы сакъламакъ учун не этме герек экенни яхшы биле.

Лап башындан тутуп эрим магъа озъюмню муратларыма етишме тюпден таба билдирмей кёмек этип тургъандыр деп эсиме геле. Биз Магъачкъалагъа гёчгенде, яшавубузда янгы девюр башланды. Эримни районну башчысыны заместителени къуллугъундан республиканы Финанс министерлигине ише чакъыргъан эди.

Янгы ерде, янгы шартларда уыч де яшы булан Хатимат агълю отавун тизме башлай. Олагъа къонакъ гелмеген бир гюн де болмагъандыр. Тек Хатимат кант этмей уый, ожакъ къуллукъларын кютегенден къайры, гелгенлени де ашы-къашы булан дегенлей къаршылай. О заманлардан тутуп ол жележегин ана тиллени ахтарыв булан байлама бек умут эте эди.

—Россияны Илмулар Академиясыны Дагъыстан центрына биринчилей гелген кююм яхшы эсимде къалгъан,—деп хабарлай ол.—О заманларда центр

академик, тиллени ахтарывчу, тизив адам Гъажи Гъамзатов башчылыкъ эте эди. Ол мени янгыз къабул этип къоймады, илмуда биринчи абатларымны алма гъайлы кёмек этди, адабият ахтарывланы юрютмеге имканлыкъ берди. Башлап Хатимат халкъ авуз яратывчулукъ ва фольклор бёлюкде таржумачы болуп ишлей. Сынав топлай туруп шо бёлюкню илму къуллукъчусу бола. Тек ону умутлары уллу болгъан. Заман гетип кандидатлыкъ ишин якълай. Муна шо вакътилерде ону РГВК булангъы байлавлугъу башлана. Бара-бара ол журналистика булан бек иштагълана, шо касбуну бары да сырларына тюшонме къарай. Тек илмуну да олари тебермей. Уъстевюне, илму ахтарывлары огъар къужурлу сюжетлени онгармагъа кёмек эте.

—Магъа радиолагъы ишим кёп затны берди,—дей ол.—Авар тилдеги берилишлени тамазасы, устасы Патимат Рамазанованы насигъатларын бир де унутмайман. Ондан сонг милли берилишлени мердешлерин магъа узатма тюшдю. Башлап мен эфирде билдиривлени охуй эдим ва редакцияны тапшурувуна гёре, класиклени шиъруларын орус тилден аварчагъа гёчюре эдим. Дёрт йыл радиоа ишледим. РГВКны о замангъы башчысы Магъамматбек Агъматов, шо буса 2014-нчю йыл эди, мени ишге чакъырды. Тек бир шарт салды, мен дагъы да ерде ишлегенни суймей эди. Ол мени башыма нечакъы намуслар тюшежегин яхшы биле эди. Яшырмай айтгъанда, мен узакъ ойлаша турмадым, разилигимни бердим ва озъюм учун даимге телевидениени тангладым. Бир де шогъар гъёкюнмеймен.

—Алты тилде берилишлени юрютме къыйынмы?—деп сорайман.

—Къыйын деп айтмажакъ эдим. Шо инг башлап-уллу жаваплылыкъ. Милли берилишлер эфирге хамисгюнлер чыгъа. Журналист бир жуманы ичинде янгыз материалына къарап къоймай, озъюню тилинде 40 минутлу берилишни гъазирлеме герек. Олар къаравчуну тергевюн тартагъан, агъамиятлы масъалаланы гётереген, тарыкъ буса хас касбучуланы да чакъырып этилген берилишлер болма тюше.

Дагъыстанда миллетлени кёплюгю, оланы гъарисини озтёрече маданияты, тили гъар тюрлю накъышлардан согъулгъан уллу, гёзел халидей гёрюне деп гысап эте Хатимат. Ол артдагъы берилишлени бирисин эсге ала. Шамил районну Гента юртунда 60 йыл муаллим болуп ишлеген Магъаммат Алхасов дарсны юртеген кююне къарап гъайран боласан. Гъар айтгъан сёзюн унутмас учун язып алма сюесен. Олай къужурлу тилни, хабарны сиз бир китапда да тапмажакъсыз. Ана тилде де нече де терен ойланы айтма бажарыла экен. Шо озъю журналист учун да уллу дарс болуп токътай.

Шолай таза ана тилин билеген Къызылюрт

райондагы муаллим Сарат Мугьутдинованы гьакьындагы берилиш де кьаравчуланы арасында жанлы сесленив тувдургьан эди. Ол школада 45 йыл ишлеген.

–Ол дарсны юрютмей, бары да яшлар авзун ачып тынлардай элини гетген ва гьалиги яшавуну гьакьында бир сигьрулу сюжетни айта,–дей Хатимат.

Шолай адамланы озьюню берилишлери учун Хатимат алтын бюртюклени йимик излеп таба ва оланы бары да дагыстанлылар таныжагына сююне. Хатимат юрютеген «Гёз алдыбызда» деген берилишге кьарагьанда, ол терен билимлери булангьы, инче гьисли журналист экенине тюшюнессен.

–Эфирге чакьырылгьанлар камераны алдында озьлени нечик тутажакьы, нечик гьис этежеги инг башлап сенден гьасил бола,–деп Хатимат касбу сырларын ача. –Алданокь савлай сюжетни, текстни уьстюнде ойлашасан, сораулар гьазирлейсен. Сагьа бир вакьтини ичинде журналист де, режиссёр да, оператор да болма тюше.

Хатиматны хьйлы янгы проектлери, планлары бар. Ол гьалиги яшавун телевидениесиз, иш ёлдашларсыз гёз алгьа гелтирип болмай. Телеканалны башчысы Елена Тагьированы атын уллу гьюрмет булан эсгере. Хатимат айтагьан кюйде, генеральный директор озьюню кьуллугьундан пайдаланып, пелен этигиз, тюлен этигиз деп бир де журналистлени гьар тюрлю дазулагьа салма кьарамай, олагьа яратывчулукь ишинде озьлеге темаланы, сюжетлени танглама кьоя.

Хатимат Магьамматова – пагьмулу шаир, журналист, тизив таржумачы, режиссёрдан кьайры, жамият ишлерде де ортакьчылыкь эте. Бираз алларда Поэзияны театрында ону юбилей ахшамы оьтгерилди. Шатлы чарада ол озьюню ишгьруларын охуй эди, иши, озьюню талчыкьдырагьан масьалаланы гьакьында хабарлай эди. Х. Магьамматова Дагьыстанны «Милли игити» деген сыйлы ат ва медаль булан савгьатлангьан. Ол озьюн насипли адамгьа гьисаплай. Сюеген ишинден кьайры, уьч яшны анасы, беш торунуну улланасы. Кьызы Асият атасы йимик финансист болуп ишлей. Экинчи кьызы Патимат Москвадагы Халкьланы дослугьуну университетинде охуй. Уланы Алиасхаб да финансистни касбусун танглама токьташгьан.

–Мен насипли адамман,–дей Хатимат Магьамматова.

Шону булан бары да зат айтылгьан...

Айшат ТАЖУДИНОВА

Зенг

Кьаранглыкьда шыплыкьны ярып телефон зенг урулду.

Бу заманда огьар биргине-бир адам сёй-леме бола эди.

–Не яхшыдыр гётергенинг. Салам, суюгеним,–деди ол кьавшалгьан тавушу булан. «Суюгеним» деген сёз кьатынгишини силкиндирип йиберди.

–Мен чи мундан алда да сёйлеме суюген эдим. Тек арабыздагы аралыкьланы масьаласы ахырына ерли чечилмейли, бир-бирибизге сёйлемежекбиз деп токьташгьаныкь эсиме тюшюп, кьоюп турдум. Эсингдеми?

«Эсимде. Сен шолай сёйлешген эдинг. О сени ишлеринг...»,–деди кьатынгиши ичинден.

–Тюзюн айтгьанда, башлап мен сени сийрек эсге ала эдим. Эсингдеми, биз бир-бирибизден бир затны да яшырмай эдик? Шо саялы тынгла.

Мен не пачалыкьларда да, не шагьарларда да болдум. Ким де кьаршы болду магьа. Бир-бирде эсиме геле эди, муна гьали мен озьюме тарыкь затны тапдым деп. Тек гьар гезик бир зат етишмей эди, пуршав эте эди. Не зат етишмейгенин англап болмай эдим...

Тек заман гетген сайын юрегимден сен таймайгьанына ва мени бары да ерлерде, гьатта мен сени гьакьында ойлашмайгьанда, узатып турагьанынга тюшюнме башладым.

Башлап шо мени ачувландыра эди ва ойларымда сенден не этип буса да кьутулма кьарай эдим. Тек ахырда мен озьюм сени гьар ерде: вокзалларда, аэропортларда, орамларда ахтарагьанымны, сен мени яшавумну инг де уллу сагьынчы болгьанынгны англадым. Сенсиз гьали магьа яшав ёкь! Ахырда англадым, сен мени яшавумда бар ва болгьан чинк ювукь адамымсан, сен магьа тарыкьсан. Ва сени янынга багьып алгьасадым.

«Алгьасадынгмы? Арадан эки йыл да гетмеген! Мен шо 23 айны ва дёрт гюнню ичинде нечик яшагьанымны сорамайсан. Сора ва мен сагьа хьйлы затны хабарларман. Нечик мююш-мююшге тыгьылып, сен ёкь уьйлерде озьюме таянма ер тапмайгьанымны, адамланы бетине кьарама болмай жумалар булан ожакьдан чыкьмайгьанымны...Озьюн бир заман сюеген шагьарымдан гёнгюм чыкьгьанны. Неге тюгюл, шо шагьарда сен ёкь эдинг. Сени тавушунг чалынмай эди. Мен яппа-янгыз кьалдым.

Муна шо заман мен шагъардан къачма токъташдым. Озьюм саялы къоркъуп тюгюл...

Башгъа шагъарда мени бирев де танымай эди. Ёкъ ердент адамлардан якълав тапдым. Мен озълеге дос адамларым деп турагъанлар арт берди, ят адамлар буса ювукъ болуп токътады. Шо бир тамаша гъис. Бир де башгъа тюгюл, сагъа эки яшав берилгендей, бириси битгенде, шоссагъат башгъасы башлана.

Мен бары да затны о алдагъы яшавумда къойдум. Янгы яшавумда алдагъы заманлардан янгыз бир зат къалды. Мен гъали де сени гъасиретли кюйде къаравуллай эдим.

Мен сенсиз адатлы яшав юрютме уйрендим: ишлеме, къонакълай барма, адамлар булан сёйлемеге, сююмме ваталчыкъма... Тек сени унутмай эдим...

Алдагъы яшавумдан арчылма къарасам да, телефонумну номерин алышдырмагъан эдим. Неге тюгюл, сен сёйлерсен деп умут эте эдим. Суйген бусанг.

Лап къыйынлы мюгълетлерде сен менден гетген гюнокъ, телефонунгну алышдыргъанны биле бусам да номерингни ала эдим.

Мен сагъа шо гюн лап аслу затны айтмагъа къарагъан эдим. Айтмагъаным да яхшы. Языгъынг

чыгъып да къалар эдинг, яшавубуз да шо алдагъы кююнде узатылып туражакъ эди.

О замангъы бизин яшавда сен Гюнеш эдинг. Мени буса гиччиюлдузну йимик, дёрт де янынгда айланма къоя эдинг. Тек гъали бары да зат башгъачалай. Мен озъюмню дюньямны тапгъанман О, гъатта сени де, мени де яшавубуздан артыкъ. Дагъы магъа бирев де тарыкъ тюгюл».

—Аявлум! Сен кёп къыйынлыкъланы башынгдан гечиргенингни билемен. Тек сен мени гъали де къаравуллайгъанынгни билемен...Бир сёз сама айт...

—Сиз номерни тюз алмагъансыз. Гечегиз яхшы болсун!

Къатынгиши телефонуну ардагъы къапгъачын ачып, симкартаны чыгъартып, чёп булангъы педреге ташлады.

—Ана! Ана!—деп башгъа уйден ону йыл ярым болагъан яшыны тавушу эшитилди. —Анаааа...

Гиччипавну башыны къызгъаны тайгъан эди. Ол къолайгъа къайтгъаны гёрюнюп тура эди.

—Юхла, балам, юхла. Юхла мени насибим. Энни бары да зат яхшы болажакъ! Биз экибиз де сав болдукъ,—деп, яшыны гёзлеринден оьпдю.

АЯВЛУ МЕНИ КЪАРТЛАРЫМ

Тёкген кыйынына тиймейген, пачалыкны янындан тийишли кыйматланмайган, тек жамият учун бек тарык касбуланы арасында кыйсыларын белгилер эдинг деп сораса, мен биринчилерден болуп социал кюллукучуну ишин эсгерер эдим. Олагъа рагъмулукну медсестралары деп негъакъ айтылмай. Неге тюгюл, шо элде макътала гелген рагъмулук деген кыйлык оланы чалышывуну аслу маънасы, кюрчюсю болуп токътай. Олар бютюн яшавун янгызлыкъга, четим яшав гъалгъа тарыган эсли адамлагъа кёмек этивге багъышлайлар, оланы кыйынын озлени кыйыны ймик гёрелер.

Хадижат Муртузалиева шо тармакъда чалышагъаны 25 йыл бола. Ол Магъачкъаладагъы ветеранланы гъар тюрлю кюллукуларын кютеген центрда ишлей. Центрни заведующий айтаган кюйде, Хадижат коллективде инг де яхшы кюллукучулардан гъисаплана. Шону ону атына уллу адамлардан, оланы дос-къардашындан гелеген баракалла кагъызлар да, хыйлы-хыйлы гъюрметлев грамоталары да гертилей.

Хадижат кёп яшлы агълюде тувган. Яш заманында озгетенглилери ймик, гележекде кысматын медицина булан байлама сюе болган. Тек яшав ала-саладан ону алдына уллу тогъаслар сала. Огъар 7 йыл болагъанда, анасы гечине. Озю де гиччи буса да бешикдеги эгиз эркъардашларына къарама башлай. Ону башына тюшген сынавлар шону булан да битип къалмай. 8-нчи класгъа юрюме башлагъанда, хапарсыздан авруп атасы да оьле.

Етим къалган яшланы улланасы озюню янына ала. Бир вакъти Хадижат тахшагъардагъы медучилищеге охума тюшер эдим деген хабарны чыгъаргъанда, эркъардашларыны уллусу огъар ихтияр бермей. Неге тюгюл, улланасыны янында яшланы гиччилерине къарама кёмекчи болмаса ярамайгъанын яхшы англай. Шолай Хадижатны гъасиретли умуту яшавгъа чыкъмай къала.

Ону анадаш Бабаюрт районундагъы социал кюллукудагъы иши озю де къаравулламаган кюйде башлана. Шонда тезден ишлеп гелген эркъардашыны къатыны яшгъа токътап, декрет отпускагъа чыкъгъанда, Хадижат ону орнуна ишге юрюме башлай. Ол узакъ да къалмай биринчи касбусуну сырларына тюшюне. Шо тармакъ медицинагъа бек ювукъ экенине гёре, янгы иш ону толу кюйде рази эте.

Чагъына да къарамай, къайгъы не экени, шо бир мюгълетни ичинде адамны яшавун бёттёбен айландырып болагъанын биревлерден эшитип билмеген, озюню кысматындан сезген.

Арадан дёрт йыл оьтюп, Хадижат уйлени ва эри булан Магъачкъалагъа гёче. Мунда ол Геронтология центрдагъы социал кюллукуда ишин узата. Хыйлы заман гетип шагъардагъы бары да социал кюллукулар бир уллу центргъа бирлешдириле. Хадижат гъали де шонда загъмат тёгюп тура.

Гъали бизин мухбирибизни Хадижат Муртузалиева булангъы лакъырлашывун охувчуларыбызны тергевюне беребиз.

–Сиз шунча йыллар шо кыйыны тармакъда ишлейгенигизге алгъышлар этсек тюгюл, башгъа кюйде янашмагъа да бажарылмай. Буса да бир тюрлю соравлар да тувмай къалмай. Озюгюз этеген ишигизни нечик кыйматлар эдигиз?

–Ишибиз, гертиден де, тынч иш тюгюл. Байрам ва ял алагъан гюнлерибиз сийрек бола. Биз янгыз уллуланы уьстюне барып къалмайбыз, олагъа гъар тюрлю

уьй кюллукуланы кютмеге кёмек этебиз. Олар булан бирче аптеке, поликлиникагъа, тюкенге барабыз, гъар тюрлю документлени толтурабыз, барып газ, сув, ягъарлыкъ саялы гъакъ телейбиз. Гъасиликалам, не ишни де этмеге тюше.

–Оланы гъар тюрлю кюллукуларын кютюв ишингни лап да кыйын еридир деп эсиме гелмей. Лап да кыйын ери–озлер къартлар, оланы авур хасияты. Шолай тюгюлмю дагъы? Бирев-

лер шо саялы, гъатта озлени уллу болган ата-аналарына да къарама сюймей. Сен олар булан нечик гелишесен?

–Башлап эгерме сюемен, мени бары да дагъыстанлы бусурманлар ймик, гиччиден берли уллулагъа абур этмеге уьйретген. Ювукъ адам буса да, ят адам буса да башгъа тюгюл.

Къартлар да озге чагъындагъы адамлар ймик, башгъа-башгъа бола. Бирлери бар не яхшылыкъ

этсенг де, даим разисизлигин билдирип тура. Бирлери бетинге иржая, арты булан уьстюнгден арза яза. 25 йылны ичинде мен тюрлю хасиятлы эсли адамланы гьргенмен. Бирлери сени геливюнгну сабурсуз кьаравуллай, гьакь юрекден сююне туруп кьаршылай. Башгьалары сен озьюне сагьатлар булан тынглап тургьанны сюе, сени дагьы да кьеп кьуллукьларынг барны, дагьы да адамлар гьзлейгенин гьсапгьа да алмай. Оьзгелери гьнгю бузулуп, кимден ачув алагьанны билмей сенден алалар. Бирдагьылары буса, тарыкь ва тарыкь тьогюл минг тюрлю тапшурув берип, гече де, гюн де янгыз озьюню масьалаларын чечип тургьанны талап эте.

Тек мени олагьа хатирим кьалмай. Мен олагьа биз озьлеге кьеп затны гечеген гиччи яшлагьа йимик янашаман. Мен оланы гьалын бек яхшы англайман. Уллуланы янында аркьатаяв болуп токьтамакь—гьар инсанны борчу тьогюлю?! Мен озьюнню кьартларымны сюемен. Олар барысы да магьа ювукь, кьардаш адамлар йимик. Оланы бирлерини менден кьайры, дагьы ювукь адамы екь, биргине-бир ювукь адамман.

—Буса да бу иште узакь бирев де кьалмай деп эшитгенмен. Сиз кьарагьанда, ишигизни ушата-сыз?

—Мен кьычырыкьлы сьзлени айтма сьймеймен. Тек мен адамлагьа тарыкь экенимни гьремен. Оьзюнню болагьан кьмегимни этип, оланы яшавун аз-кьеп буса да тынчлашдырагьаныма сююнемен. Мени кьартларым магьа не заманда да зенг этелер. Бир гезик гече сагьат уьче эсли кьатын сьйледи ва озьлеге тез етишип гелмекни тиледи. Ол квартиринде йыгьылып, туруп болмайгьанын ва экинчи ачгьычлар хоншусунда бар экенин билдирди. Такси де чакьырып, кьемекге алгьасадым. Хоншусун уятма тьюшдю. Мен кьарайгьан шо кьатын хапарсыздан йыгьылып, аягьын сындыргьан болгьан экен. Тез скорыйны чакьырма тьюшдю.

Мен биревю де екь, янгыз турагьан адамлагьа айрыча тергевлю янашаман. Мени участкамда шотлай

янгыз турагьан озьюрю 80 йыллагьа етишген Насимова Маргарита Савиевна бар. Ону биргине-бир кьызы Москвада яшай, ол озью де чагьындагьы аврувлу адам. Янгы йылгьы байрамланы алдында мен Маргарита Савиевнаны гьрме баргьан эдим. Гелгенмен, ол буса гьалсыз болуп тешекде ятгьан. Иссилиги кьыркьлагьа ерли гьтерилген. Скорыйны чакьырып, олар булан бирче Маргарита Савиевнаны азарханагьа ерли узатдым. Врачлар алгьасавлу кюйде операция этмесе ярамай деди. Сав гече операция битгенче, догьадагьы шанжалда олтуруп турдум. Эртен уьйге де гирмей тувра ишге бардым. Ол уьюне кьайтгьанда, эки

жуманы узагьында юрюп турдум, яраларын тазалай эдим, уколлар эте эдим. Озокьда, тамаша болагьан адамлар да бар эди. Сайки, сагьа шо негер тарыкьдыр, сени борчунг тьогюл дей эдилер. Текавур гьалгьа тьюшген эсли адамны гьайын ким буса да этме герек чи. Эки жумагьа кьызы гелип гетди. Тек о да озью де авруйгьан адам не кьемек этсин? Олар мадарлы адамлар тьогюл эди. Гьакь берип кьарайгьан адамны тутма имканлыгьы екь эди. Кьызы Москвагьа кьайтгьан сонг, Маргарита Савиевна кьолай болуп аякьгьа тургьанча юрюп турдум. Ол мени посагьасыны алдында гьргенде, сююнчлерин яшырып болмай, алгьышлар эте эди...

—Сиз шонча заманыгьызы олар булан йиберип, озьюгюнню агьлюгюзге сама тергев аз бол-

маймы? Оланы хатири кьалмаймы?

—Бизин эрибиз булан озьюгюнню яшларыбыз екь. Тек биз шону бир де гьис этмейбиз. Мени кьеп эркьардашларым ва кьызардашларым бар. Оланы авлетлери бизин авлетлер йимик. Эримни де кьардашлары аз тьогюл. Биз бир уллу агьлюдей турабыз. Озокьда, ювукь адамларыма артыкь тергев берме сюемен, тек гьар заман бажарылмай. Мен эриме бек разимен. Мени Магьамматым бек рагьмулу адам ва мени ишимни тарыкьлыгьын, агьамиятлыгьын яхшы англай. Мен ондан бир де бетлевлени эшитмегенмен. Уьстевюне, Магьаммат авруйгьан, озьюнню кьуллукьларын кьютюп болмайгьан

эсли адамгьа гьар этилген кьемек зувап ишге гьсаплана деп айта ва шо сагьа он керен артыкь болуп кьайтажагьына инана. Геч вакьти буса ол мени кьартларыма узата, гече кьалма тьюше де, разисизлигин билдирмей...

—Сизин йимик касбуну танглама сюегенлеге не ёрар эдигиз?

—Мен олагьа шо касбуну танглагьанча, башлап озьлени бары да имканлыкьларын, адамлагьа янашагьан кююн, чьыдамлыгьын мизанлагьа салып, чегип кьарамакьны ёрар эдим. Бу касбу да эринчек, рагьмусуз, гьнгюлсюз адамлар ишлемеге болмай. Боларман, гючюм чатар дегенлеге буса, рагьмулукьну ёлуанда бары да яхшылыкьланы ёрайман.

Эльмира ИБРАГЬИМОВА

6-7 ◀◀

Сувгъа гъасирет бабишлер йимик, гелив-геливлюбюзде артистлер опуракъларын да чечип сувгъа тюше. Ногъайлар къарап тамаша болалар. Булар да къайдан гелген яъжу-маъжужлар экен деп эсине геле буса ярай.

Артистлер юртсоветни бинасына кьондулар. Театр гелген деген хабар юртгъа шоссаят яйылды. Ногъайлар гелип сорашалар. Бирев тувра Абдулазим Батырмурзаевге багъып гелди.

—Я, Абдулазим! Сен къайдан чыкъдынг?—деп кьолун узатды, къучакъланды, сорашды. Къалгъанлар булан да таныш болду. Бу ёлдаш тезден берли Терекли-Мектепде яшайгъан Абдулазимни къурдашы яхсайлы Абдулатип экен. Абдулатип кьоймай артистлени озлеге чакъырды ва кьой союп атив кьонакъ этди.

Ахшам пьесагъа къарамагъа кеп халкъ жыйылды. Спектакль башланды. Къаравчулар шып болуп олтургъанлар. Оюн кюлкюлю буса да, сес чыгъарагъан адам ёкъ. Комедия гъеч кюлкюсюз битди. Тамаша болгъан артистлер юртсоветни председателине:

—Я, бу сизин халкъ шонча къужурлу спектаклге къарайгъанда, неге кюлемеди?—деп сорадылар.

—Кюлеме яраймы дагъы?—деп тамаша жавап къайтарды председатель.

—Озокда ярай. Кюлкюлю еринде кюлеме, къайгъылы еринде йыламагъа тюше,—деди Бийболатов.

—Воллагъ, ону биз билмей эдик. Бизин халкъ театрны биринчилей гёре. Кюлесе сиз айып этер деп, мен озюм де кюлемедим, озгелени де кьоймадым. Къайырмас, дагъы гезик ойнайгъанда эки кват кюлеп кьоярбыз,—деди юртну башчысы.

Къара-Ногъайны бир нече юртларында да ойнап, артистлер Хасавюрт шагъаргъа гелдилер.

«ЭНИ ЭТ ОБЗЮНГНЮ ТЕАТРЫНГНЫ»

Гъали биз Буйнакск районну юртларына сапар чыкъмагъа гъазирлик гёребиз. Башлап Эрпелиге барма герекиз. Эрпелиден уьч озгюз арба гелди. Алагъожабызны юклеп ёлгъа чыкъдыкъ.

Т. Муратов

Т. Бийболатов

Юртда клуб ёкъ. Колхоз янгы этген сарайда ойнама тюшдю.

Колхозну сарайы халкъдан толгъан. Оюнгъа къарамагъа савлай юрт жыйылгъан. Масхарамы, эрпелилер гъали болгъанча театрны гёрмеген. Биринчи сыдыраланы яшлар бийлеген, сонг эркеклер, лап артда кьолунда гиччи яшлары булан къатынлар эретургъан.

Перде ачылды. Театр деген аламатгъа халкъ да къарай, оюн агъылып бара. Кюлкюлю ерде кюлей, сонг шып болуп тынглайлар. Муна гъали магъа да сагънагъа чыкъмагъа заман етишди. Мен залдан таба чыкъма тарыкъман. Бажарылмай. Тыгъып толтургъан ичек йимик, толгъан сарайны ичинде ёл алып болмайман. Пердени алдындан чыкъдым. Башладым сёзюмню. Мен савдюгерчи Алиханны ойнай эдим. Гъар сёзюме, гъаракатларыма халкъ кюлей, сёйлеме кьоймай, халкъны тынгатмагъа кыйын.

Сагънада бир артист папиростарта. Къаравчулардан бирев гелип,

оз папиростун да къабудуруп, барып еринде олтурду.

Экинчи перде юрюлюп тура. Бир къаравчу гелип Абдурагъмангъа: «Хошгелдинг»,—деди. Озюню, агълюсюню савлугъун сорады. Нетсин дагъы Абдурагъман да бу эрпелили озюне къардаш тиеген адам болгъандыр. Юрюлюп турогъан пьесаны да бёлноп, къардашы булан сорашмагъа тюшдю.

—Гъы, энни эт озюнгню театрынгны,—деп, сорашывлар битген сонг шо гиши барып еринде олтурду.

Озокда, озюрюнде театргъа биринчилей къарайгъан къаравчулагъа айып этмеге тюшмей. Булар гъали де театрны ишин, ёлун-ёругъун билмей. Бугюн биз булар учун биринчи къарлыгъачларбыз, артыбыздан лачинлер, къаракъушлар да гележек.

ХАЛКЪ СЮЙГЕН СОНГ БАРМАЙ БОЛАМЫ?

Хасавюртдабыз. Шагъарны халкъы, гостиницада ерлешген артистлени ягъына гелип танышалар, сорашалар, олардан къуваналар. Ахшам яшы-къушу булан оюнгъа къарамагъа гелгенлер. Гелгенлени къап яртысына билетлер тюшмей къайтып гетелер. Сонг экинчи гюн, уьчюнчю гюн гелелер. Бир ягъадан бары да пьесалар экишер-уьчер керен ойнала. Айрокъда, «Къызыл партизанлар» кеп гёрсетилди. Юртлубуз язгъан театргъа къарайбыз деп, Яхсай юртдан кеп халкъ гелди. Яхсайны халкъыны тилевюне гёре, авторну ата юртуна да бармагъа тюшдю. Халкъ суйген сонг бармай боламы?

Театрны яхсайлылар уллу шатлыкъ булан къаршылады. Юртда уллу байрам. Къой да союлуп, яхшы кьонакълыкъ болду. Юртну уллу клубу халкъдан тыгъылып толгъан. Салаватовну, Батырмурзаевлени агълюлерине жамаат гьюрмет этип алдагъы ерлерде олтургъанлар. Инчесаниятны яш усталарыны ишине, оюнуна да халкъ гючлю харс урувлар булан кыймат бере. Алим-Паша Салаватовгъа шоллай тизив пьеса язгъаны учун алгъыш эте.

Гъазирлеген Алав АЛИЕВ

САПАР-ЯЩАВУМНУ МАЪНАСЫ

–Сен сапарларда ял аламысан, бош замангны йиберемисен яда ишингни узатамысан? Сен учун сапар недир?

–Офисде сав иш жума бир къайда да объте. Амма, ял алагъан гюнлени мен толук кюйде озюм учун къолайман. Айда бир сама къайда буса да барыпгелмесем, юрегим парахат болмай. Тавланы кеп сюемен.

Тавлардасен озюнгни, гертиден де, эркин кюйде гъис этесен. Мен, гъатта озюмню къартлыгъымны, ахырынчы гюнюмню де бир бийик тавланы арасында къаршылама сюер эдим.(иржая)

Гъали мен бир вакъти йимик сапарларыма янгыз чыкъмайман, озюм булан тавларда бир де болмагъан адамланы чакъыраман. Оланы гъислерин гърмек –уллу гъайран иш. Мисал учун, Буйнаскиде янгур ява буса, Гимра туннельден обътгенде, гъава бирден алышынып гюн чыгып бола. Табиатны шолай тамаша аламанлары адамлагъа таъсир этмей болмай. Уъстевюне, олар баргъан сайын ёл, айлана якъ дагъы да къужурлу болажагъын билмейлер.

Мен ким булан буса да ёлгъа чыкъмайман. Гъар заман адам

Шамил Амиров пачалыкъ идарада ишлей, тек шо огъар сапарлагъа чыкъмагъа бир де пуршав этмей. Ол Дагъыстанны бары да ерлеринде болгъан. Ондан къайры, Осетияны, Грузияны, Къарачай-Черкесияны гезел бойларындан гезеп чыкъгъан.

–2007-нчи йылда май байрамлагъа биз Табасаран районда турагъан къурдашыбызгъа къонакълай баргъан эдик. Маршрут такси булан Хучниге ерли етишдик, ондан яв аякъдан юрюмеге тюшдю. Ёлда бизге къаршы болгъан табиат гезеллик тамашагъа къалдыра эди. Тавланы гъавасындан тоюп болмай эдик.

Ондан да артыкъ миналы халкъны обътесиз къонакъчыл хасияты гъайран этди. Гъали де шону унутмайман. Эртен туруп абзаргъа чыкъгъанман, къарайман, бизин барыбызны да аякъгийимлери биз тазаланып, тизилип токътагъан,–дей Шамил озюню биринчи сапарларын эсге ала туруп. –Бир заты яман, гъай аман, шо сапардан биргине-бир сурат тююл къалмагъан. Табасарандан сонг менде бютюн Темиркъазыкъ Кавказны айланып чыкъма иштагълыкъ тувулунду.

сапарда озюм нечик тутажагъын ахтараман, къыйынлы табиат шар-тларда озюм дазуларда сакълап болармы деп къарайман. Мен ону яхшы яда яман адам деп айырмайман. Инг алдын шо адам магъа къыйышамы деп къарайман.

Кантчы, ёнкю, къувунчу адамлардан ари турма къаст этемен. Олар оззлени де ял алывун йыра, озгелени де гёнгюн буза. Масала, бир-бирде тик тав ерден гётерилгенде, шолай къувунчулар: «Гъали йыгъылажакъбыз! Гъали объжежкбиз!»–деп вуя-гъарай салып къычырма башлай. Огъар къарап озгелерде де къоркъунчлукъ тувулуна.

–Сагъа шо сапарлар бир хайыр да, гелим де гелтирмей буса шоланы не маънасы бар?

–Къаст этсе, не затда да маъна тапма бола. Тюзюн айтгъанда, мен озюм де билмеймен. «Эверест» деген фильм эсиме тюшдю. Фильмде дюньяны лап бийик тавуна обърленгенде, альпинистлени бир нечеси объле. Оланы арасында бир къарт адам да болгъан. Огъар: «Сагъа да шу негер тарыкъдыр?»–деп сорагъанда, ол: «Тарыкъ! Неге тююл, мен шону бажараман!»–дей. Айта-

гъаным, гюнчюм, имканлыкъларым бар чакъы мен шу гъаракатымны узатажакъман...

Мени къастларымны, мен этеген ишни маънасын кеплер англамай. Бир гезик биз адамларсыз къалгъан, ташлангъан Гамсутль деген юртгъа сапаргъа чыкъгъан эдик. Ёлда ёлукъгъан-ёлукъгъан: «Не бар онда къарама?»–деп тамаша бола эди. Олар гъар гюнлюк аваралары булан айланадагъы гезелликни: къарлы тавланы, шаршарланы, терен къакъаланы эс этмей эди.

–Къайсы сапар, айрокъда, эсингде къалгъан?

–Артдагъыларын айтсам, Фий юртгъа этген сапарны эсгермеярай. Тав оззен ёлну бузгъан саялы машинни къоюп яв барма токъташдыкъ. Язбашны исси вакътиси. Бу бойларда гъар экинчи гюн янгурлар ява деп эшитген эдим, тек кекде бир булут да гёрюнмей эди. Тек негъакъ сююне болгъанман экен. Ала-саладан гъаваларда булутлар жыйылма башлады ва узакъ къалмай янгур себелеп йиберди. Юртгъа 10 чакъырым бар. Машинге къайтабыз десек де шончакъы юрюме тюше. Биз юртгъа багып тербендик. Бир сагъатлар ёлда къалдыкъ... Юртда

Женщина Дагестана

На кумыкском языке

Учредитель:

Министерство информатизации, связи и массовых коммуникаций РД.

Главный редактор

Н. М. КЕРИМОВА
e-mail: J-dag@mail.ru

Редакционная коллегия:

заместитель главного редактора

П. З. АБАКАРОВА

ответственный секретарь

А. Ю. АБДУРАХМАНОВА,
e-mail: delia25@mail.ru

редактор русского выпуска

Г. Х. АСАДУЛАЕВА

редактор аварского выпуска

С. Г. ПАРХАДАНОВА

редактор даргинского выпуска

П. Г. ВАГИДОВА

редактор кумыкского выпуска

П. Х. ХАЙБУЛЛАЕВА

редактор лезгинского выпуска

Н. Н. ИБРАГИМОВА

e-mail: shikhnabieva1981@mail.ru

редактор лакского выпуска

З. Т. АБДУРАХМАНОВА

редактор табасаранского выпуска

С. М. ИСРАФИЛОВА

Корреспонденты:

Э. ИБРАГИМОВА,
А. ТАЖУДИНОВА,
В. РАТЕНКОВА.

Заведующий редакцией

С. М. ГАМЗАТОВА

Художественный редактор

Г. А. КУРБАН-АДАМОВА,

e-mail: guleymat@mail.ru

Адрес редакции и издателя:

367018, Республика Дагестан,
г. Махачкала, пр-т Насрутдинова, 1^а.
e-mail: J-dag@mail.ru

Журнал отпечатан в типографии:

ГАУ РД Издательский дом «Дагестан».

Телефоны редакции:

65-00-36, 65-00-37, 65-00-39, 65-00-40.

Официальный сайт журнала «Женщина Дагестана»: женщинадагестана.рф

Сдано в набор 13.05.2019.

Подписано в печать 17.05.2019.

Формат бумаги 60 x 84¹/₈.

Объем: 5,5 печ. л.

Заказ № 0507. Тираж (3358) 625 экз.

Журнал для семейного чтения. Издается с 1957 г. Выходит на аварском, даргинском, кумыкском, лакском, лезгинском, русском, табасаранском языках один раз в два месяца. Свидетельство о регистрации СМИ ПИ № ТУ05-00368 выдано Управлением Федеральной службы по надзору в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций по Республике Дагестан.

На обложке:

— Ирина Нахтигаль — заслуженный деятель искусств РД, художественный руководитель Дагестанской государственной филармонии. Фото Эллы Гасановой; III — Работы Шамиля Амирова.

бизин тав отлардан этген, тамаша татыву булангъы къайнар чай къаравуллай эди.

Бирдагъы гезик «Белгисиз Кавказ» деген проектге гёре сапаргъа чыкъгъан эдик. Гёзге тюртсенг, гёз гёрюнмейген гече, къарява. Бизге дагъы бир ерге де юрюмей пелен сокъмакъ булан барып туругъуз дедилер. Нечакъы заман юрюгенибизни де билмеймен, тек шайлы ушюген эдим. Нечик де, тав бетни этегинде ерлешген гиччирек уйге етишип от якъдыкъ, шорпа этип ашадыкъ. Эртен тургъанда къарайман, биз юрюп гелген сокъмакъ терен къакъаны лап къырыйындан оьте. Ёлдан бираз тайышгъан болгъан бусакъ, учуп гете эдик. Озокъда, шолай сапарлар сакъ болмакъны бувара, тек бёрюден къоркъуп, орманлыкъгъа бармай турайыкъмы?!
Сонг биз тав озенни уьстюнден тартылгъанагъач кёпюрден оьтдюк. Кёпюрню ари янында къаравуллар йимик, къатып токътагъан уллу эки яр бар. Ярлардан сонг къалын агъачлыкълар башлана. Шо ерге «пача къапулары» деп айтыла. Сапарыбызны ахырында уллу Хурла деген кёлню янына чыкъдыкъ. Айланада шыплыкъ, кёлню уьстюн туман басгъан. Сигърулу ерлер. Бу сувларда не балыкъ, не башгъа жан-жанывар ёкъ. Биз кёлню ягъасында такъталардан этилген уйде уьч гюн турдукъ. Гечелер от ягъып, юлдузлу кёклени суратларын чыгъара эдик...

Къайтагъан гюн лап ювукъ болгъанда, биз кёлден бир нече чакъырым ариде ферма бар экенни билдик. Герти айран нечик болагъанны мен биринчилей шонда билдим...
— Сен сапарларында табиятдан къуванагъандан къайры, янгы адамлар булан да таныш боласан. Шону да эсгерсенг арив болар эди.
— Адамлар—о айрыча хабар. Гъар гезик къайда болсам да, дагъыстанлылагъа бир тамаша янашывну гъис этемен. Бизин гъакъыбыздагъы пикру оларда герти-ялгъан деп де къарамай, маълумат къураллардан таба тува. Алда мен: «Я, биз олай тюгюлбюз»,—деп бир де башгъа тюгюл, айыпдан чайылма

къарайгъандай сёйлей эдим. Гъали айтгъанына рази болуп къаламан. Эришмекни, англатмакъны маънасын гёрмеймен. Бизин ювукъдан таныгъан да, балики, пикрусун алышдырар деп къояман. Теренине тюшюп къараса, миллетлени бир-биринден айырагъандан эсе, ювукъ этеген затлары хыйлы да артыкъ. Оланы барысын да яшавда бир йимик маъсаламар къыйнай. «Ёкъ, мен олай тюгюлмен! Мен ондан яхшыман!»—деп эришивге белсенелер. Шо къастны рагъмулу якъгъа бакъдырса, тез бир-бирин англар ва ювукъ болар эди.

— Суратланы гъакъында со-райым. Сен сурат чыгъарма къайда уйренгенсен? Курслагъа юрюй эдингми?

— Бир курслагъа да мен юрюмедим. Шо мени аслу касбум тюгюлчу. Интернетден, китаплардан, сынавлу адамлардан уйрендим. Герти художник сурат этегенде, озюню дюньягъа оьзтёрече къаравун етишдирме къарай. Гъалиги сурат чыгъарыв да шолай. Герти суратда гъислер, сени янашывунг сакълана. Сен адамланы айлана якъгъа озюнгню гёзлеринг булан къарама чакъырасан.

Табиятны суратын чыгъаргъандан эсе, адамны суратын чыгъарма къыйын. Къарайсан, нече де исбайы адам, тек тергевонгню тартмай. Шолай адамны мен бир де экинчилей суратын чыгъармайман. Сапарларым да тап шолай. Эгер де, мен шо ерлени ушатгъан бусам, бирдагъылай барма къаст этемен.

— Сени не ерге де барма чакъы акъчанг болгъан буса, къайда барар эдинг?

— Умут этмек чи зиян тюгюл эди. Тек сиз айтагъан кюйде, бокъчам толуп акъчам болгъан буса, биринчилей Непалгъа, Перугъа барар эдим...

Дагъы да, Къыбла Американы гёрме сюемен. Ондан къайры, Австралиягъа юрегим тарта. Япония да мен ушатагъан пачалыкъланы бириси. 2020-нчи йылда онда Олимпиада оьтгерилежек. Шо оюнга барма—мени алтын умутум.

МАРИЯ ГЪАЖИЕВА

